

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD
Volume 25. Issue 1 (36). 2023
JURISPRUDENCE

ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
Том 25. Випуск 1 (36). 2023
ПРАВознавство

ISSN 2304-1587

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Jurisprudence

Scientific journal
Published two times a year
Series founded in July, 2006

Volume 25. Issue 1 (36). 2023

Publishing House
“Helvetica”
2023

ISSN 2304-1587

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Правознавство

Науковий журнал
Виходить 2 рази на рік
Серія заснована у липні 2006 р.

Том 25. Випуск 1 (36). 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

Токарчук Л. М., д-р юрид. наук (головний редактор); Акімбекова С. А., д-р юрид. наук, Гаран О. В., д-р юрид. наук, Миколенко О. І., д-р юрид. наук, Миколенко О. М., д-р юрид. наук, Павлова Т. О., канд. юрид. наук, Смітюх А. В., д-р юрид. наук, Степанова Т. В., д-р юрид. наук, Чуваков О. А., д-р юрид. наук.

Editorial board of the journal:

Tokarchuk L. M., Doctor of law sciences (Editor in Chief); Akimbekova S. A., Doctor of law sciences, Haran O. V., Doctor of law sciences, Mykolenko O. I., Doctor of law sciences, Mykolenko O. M., Doctor of law sciences, Pavlova T. O., Candidate of law sciences, Smityukh A. V., Doctor of law sciences, Stepanova T. V., Doctor of law sciences, Chuvakov O. A., Doctor of law sciences.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11463-336Р від 07.07.2006 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 8 від 24 квітня 2023 р.

ЗМІСТ

Булат Наталія Миколаївна СУБ'ЄКТИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕЄСТРІВ: ПИТАННЯ УНІФІКАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	7
Гаран Ольга Володимирівна НАРАТИВ ЩОДО СУТНОСТІ ПРИНЦИПУ ГАРАНТУВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ЗАСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ.....	12
Донченко Олена Іванівна ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЄКТ Й. ВЕРЕЩИНСЬКОГО: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	19
Левенець Анжела Вікторівна ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТИ	27
Nihreieva Olena SANCTIONS AS A TOOL TO ACHIEVE COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL LAW: SOME ISSUES OF NATIONAL IMPLEMENTATION AND ENFORCEMENT.....	32
Павлова Тетяна Олександрівна МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ ОХОРОНИ ПРАВ ДІТЕЙ ТА БАТЬКІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ.....	39
Прієшкіна Ольга Василівна ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....	45

CONTENTS

Bulat Nataliia SUBJECTS IN THE FIELD OF PUBLIC ELECTRONIC REGISTERS: ISSUES OF TERMINOLOGY UNIFICATION.....	7
Haran Olha NARRATIVE ON THE ESSENCE OF THE PRINCIPLE OF GUARANTEEING EFFECTIVE MEANS OF LEGAL PROTECTION IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE.....	12
Donchenko Olena THE STATE-FORMING PROJECT OF J. VERESHYNSKY: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS.....	19
Levenets Anzhela DISCIPLINARY RESPONSIBILITY IN THE MECHANISM FOR ENSURING THE GOODNESS OF JUDGES: NATIONAL AND INTERNATIONAL CONTEXT.....	27
Nihreieva Olena SANCTIONS AS A TOOL TO ACHIEVE COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL LAW: SOME ISSUES OF NATIONAL IMPLEMENTATION AND ENFORCEMENT.....	32
Pavlova Tetiana THE INTERNATIONAL ASPECT OF THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF PARENTS AND CHILDREN BY CRIMINALLY-REMEDIAL MEANS.....	39
Prieshkina Olha IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE.....	45

УДК 004:34

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-1](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-1)

СУБ'ЄКТИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕЄСТРІВ: ПИТАННЯ УНІФІКАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Булат Наталія Миколаївна

доктор філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7162-883X>

18 листопада 2021 р. був прийнятий Закон України «Про публічні електронні реєстри». Одним із питань, що регламентуються цим Законом, є система органів і суб'єктів у сфері реєстрів. Так, серед суб'єктів у сфері реєстрів Закон України «Про публічні електронні реєстри» визначає держателя, адміністратора, публічного реєстратора, створювача, інших суб'єктів. Водночас нормативно-правові акти, які встановлюють засади функціонування окремих реєстрів, не завжди оперують цими самими термінами.

Метою статті є аналіз використання термінів «держатель», «адміністратор», «реєстратор», «створювач» у Законі України «Про публічні електронні реєстри» та нормативно-правових актах, що регламентують відносини у сфері базових публічних електронних реєстрів. Зокрема, автор аналізує термінологію щодо Єдиного державного демографічного реєстру, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, Державного земельного кадастру, Єдиного державного реєстру транспортних засобів, Реєстру будівельної діяльності Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Дослідивши термінологію щодо суб'єктів у сфері реєстрів, що використовується у Законі України «Про публічні електронні реєстри» та нормативно-правових актах, що регламентують відносини у сфері базових публічних електронних реєстрів, автор робить висновок у відмінності вживаних термінів. Іноді замість терміна «держатель» уживається термін «розпорядник». Жоден нормативно-правовий акт, що регламентує відносини у сфері того чи іншого базового реєстру, не оперує поняттям «створювач». Навіть термін «реєстратор», який виявився найбільш уніфікованим з-поміж досліджуваних, уживається не в усіх спеціальних нормативно-правових актах. Автор звертає увагу на необхідність уніфікації термінології у досліджуваній сфері.

Ключові слова: публічний електронний реєстр, держатель, адміністратор, реєстратор, створювач.

Bulat Nataliia. Subjects in the Field of Public Electronic Registers: Issues of Terminology Unification

On 18 November 2021, the Law of Ukraine 'On Public Electronic Registers' was passed. One of the issues regulated by this Law is the system of bodies and subjects in the field of registers. For example, the Law of Ukraine 'On Public Electronic Registers' determines a holder, an administrator, a public registrar, a creator, etc. At the same time, legal normative acts regulated relations in the field of particular registers sometimes do not use the same terminology.

The aim of the article is to analyse the use of terms 'holder', 'administrator', 'registrar' and 'creator' in the Law of Ukraine 'On Public Electronic Registers' and legal normative acts regulated relations in the field of basic registers. In particular, the author analyses the terminology concerning the Unified State Demographic Register, the Unified State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Organisations, the State Land Cadastre, the Unified State Register of Vehicles, the Register of Building Activity of the Unified State Electronic System in the Construction Sector, the State Register of Corporeal Rights to Real Estate.

Studying the terminology concerning subjects in the field of registers used in the Law of Ukraine 'On Public Electronic Registers' and legal normative acts regulated relations in the field of basic registers, the author concludes that the terminology differs. Sometimes, instead of the term 'holder', the term 'disposer' is used. The term 'creator' is not used in any of the legal normative acts regulated relations in the field of basic registers. Even the term 'registrar' which is the most unified among others explored in the article is not used in all the special legal normative acts. The author pays attention to a necessity of terminology unification in the field of subjects of public registers.

Key words: public electronic register, holder, administrator, registrar, creator.

Вступ. 18 листопада 2021 р. був прийнятий Закон України «Про публічні електронні реєстри». Одним із питань, що регламентуються цим Законом, є система органів і суб'єктів у сфері реєстрів. Так, серед суб'єктів у сфері реєстрів Закон України «Про публічні електронні реєстри» визначає держателя, адміністратора, публічного реєстратора, створювача, інших суб'єктів [1, ст. 9]. Водночас нормативно-правові акти, які встановлюють засади функціонування окремих реєстрів, не завжди оперують цими самими термінами.

Правові аспекти функціонування електронних публічних реєстрів розглядалися, зокрема, у роботах О.В. Шаповалової [2; 3], Є.О. Романенка [4], Ю.В. Бондарчук [5]. Водночас питання уніфікації термінів щодо суб'єктів у сфері публічних електронних реєстрів безпосередньо не вивчалось.

Метою статті є аналіз використання термінів «держатель», «адміністратор», «реєстратор», «створювач» у Законі України «Про публічні електронні реєстри» та нормативно-правових актах, що регламентують відносини у сфері базових публічних електронних реєстрів.

Матеріали та методи. У фокусі статті – терміни «держатель», «адміністратор», «реєстратор», «створювач», що вживаються в Законі України «Про публічні електронні реєстри», а також тотожні та аналогічні терміни, що вживаються в нормативно-правових актах щодо Єдиного державного демографічного реєстру, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, Державного земельного кадастру, Єдиного державного реєстру транспортних засобів, Реєстру будівельної діяльності Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. У дослідженні застосовуються передусім формально-логічний і порівняльний методи.

Результати. Передусім звернімося до Закону України «Про публічні електронні реєстри» та розглянемо, як цей Закон визначає поняття «держатель», «адміністратор», «публічний реєстратор» і «створювач». Відповідно до ст. 2 цього Закону, «держатель публічного електронного реєстру – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, юридична особа публічного права, визначена законом, або саморегульована організація, що забезпечує створення, функціонування та ведення публічного електронного реєстру»; «адміністратор публічного електронного реєстру – юридична особа публічного права, що забезпечує функціонування та здійснює адміністрування публічного електронного реєстру, визначена законом або іншим нормативно-правовим актом, згідно з яким створено публічний електронний реєстр» [1, ст. 2]. З аналізу норм Закону України «Про публічні електронні реєстри» можна зробити висновок, що держатель реєстру відповідає, передусім, за зміст реєстру, методологічні засади його ведення. Окрім того, згідно з ч. 4 ст. 3 Закону України «Про публічні електронні реєстри», «реєстри (будь-які їхні складники) перебувають у власності держави, відповідної територіальної громади або відповідної саморегульованої організації в особі держателя відповідного реєстру» [1, ч. 4 ст. 3]. Натомість адміністратор реєстру відповідає, передусім, за технічні засади роботи реєстру. Частина 3 ст. 14 Закону України «Про публічні електронні реєстри» встановлює: «У випадках, визначених цим Законом або законами, згідно з якими створені відповідні реєстри, повноваження адміністраторів реєстрів можуть безпосередньо здійснювати держателі реєстрів» [1, ч. 3 ст. 14]. Також серед суб'єктів реєстру може бути передбачена діяльність технічного адміністратора, який визначається як «юридична особа публічного права, яка в межах та в обсягах, визначених договором, забезпечує супровід, функціонування та адміністрування публічного електронного реєстру» [1, ст. 2], тобто технічний адміністратор, як і адміністратор, здійснює повноваження щодо адміністрування реєстру, проте технічний адміністратор визначається не нормативно-правовим актом (як адміністратор), а договором.

Закон України «Про публічні електронні реєстри» не містить визначення поняття «публічний реєстратор». Водночас ст. 15 цього Закону регламентує вимоги до публічних реєстраторів та визначає їхні повноваження, встановлюючи, зокрема, що «публічний реєстратор здійснює повноваження, передбачені цим Законом або законодавством, згідно з яким створено відповідний реєстр, у тому числі приймає документи та/або електронні документи від створювачів та інших осіб, перевіряє їх та здійснює реєстраційні дії за відсутності підстав для зупинення або відмови у здійсненні реєстраційних дій». З огляду на це, можна зробити висновок, що публічний реєстратор – це особа, яка здійснює передбачені законодавством повноваження щодо ведення реєстру, зокрема приймає та перевіряє документи та за відсутності підстав для зупинення або відмови у здійсненні реєстраційних дій здійснює реєстраційні дії. Відповідно до ч. 8 ст. 15 Закону України «Про публічні електронні реєстри», «у випадках, передбачених законодавством, повноваження публічних реєстраторів також безпосередньо здійснюють створювачі» [1, ч. 8 ст. 15].

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про публічні електронні реєстри», «створювач реєстрової інформації (далі – створювач) – особа, яка в межах визначених законом повноважень створює інформацію про об'єкт реєстру для її внесення до відповідного реєстру» [1, ст. 2]. З аналізу норм Закону України «Про публічні електронні реєстри» можна зробити висновок, що створювачем може бути також особа, яка створює інформацію про себе [1, ч. 2 ст. 20].

Стаття 6 Закону України «Про публічні електронні реєстри» встановлює вичерпний перелік базових реєстрів – «реєстрів, що забезпечують одноразовий збір інформації про об'єкт реєстру (його правовий статус) із метою багаторазового використання як юридично обов'язкової, достовірної та актуальної інформації про такий об'єкт реєстру (його правовий статус) в інших реєстрах та/або національних електронних інформаційних ресурсах під час провадження дозвільної діяльності, надання адміністративних, соціальних та інших публічних послуг, провадження іншої управлінської діяльності та здійснення державного регулювання» [1, ч. 2 ст. 6]. Такими реєстрами є: Єдиний державний демографічний реєстр, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, Державний земельний кадастр, Єдиний державний реєстр транспортних засобів, Реєстр будівель та споруд (вочевидь, мається на

увазі Реєстр будівельної діяльності Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва), Єдиний державний реєстр адрес (забезпечення його функціонування на загальнодержавному рівні – завдання майбутнього), Державний реєстр речових прав на нерухоме майно [1, ч. 2 ст. 6].

Пропонуємо звернутися до спеціальних нормативно-правових актів, які регламентують відносини у сфері кожного з базових реєстрів, і простежити, які терміни вживаються у цих актах щодо суб'єктів у сфері реєстрів.

Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» оперує терміном «адміністратор» [6, ст. 6], але замість терміна «держатель» використовує термін «розпорядник» [6, ст. 2].

Не використовуючи термінів «публічний реєстратор» і «створювач», Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» визначає, що «внесення інформації до Реєстру здійснюється уповноваженими суб'єктами за зверненням заявника, на підставі інформації державних органів реєстрації актів цивільного стану, органів реєстрації фізичних осіб, а також інформації органів виконавчої влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних» [6, с. 10]. З аналізу норм Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» та «Порядку ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. № 784, можна зробити висновок, що реєстратором виступає посадова особа уповноваженого суб'єкта (перелік таких суб'єктів визначається у ст. 2 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус») [6, ст. 2; 7].

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» використовує термін «держатель», натомість не вживає поняття «адміністратор», визначаючи лише технічного адміністратора [8, ст. 1]. Також цей Закон установлює, що реєстратором є «особа, яка перебуває у трудових відносинах із суб'єктом державної реєстрації, нотаріус» [8, ст. 1]. При цьому Закон визначає суб'єктів державної реєстрації [8, ст. 1]. Натомість поняття «створювач» у цьому Законі не вживається, хоча, як убачається, ним за термінологією Закону є заявник [8].

Закон України «Про державний земельний кадастр» оперує термінами «держатель», «адміністратор», «державний кадастровий реєстратор» [9]. Водночас цей Закон не містить поняття «створювач», але вживає термін «заявник» [9]. Відповідно до ст. 24 Закону України «Про державний земельний кадастр», «для державної реєстрації земельної ділянки державному кадастровому реєстратору, який здійснює таку реєстрацію, подаються: заява за формою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин; документація із землеустрою, що є підставою для формування земельної ділянки, в електронній формі та формі електронного документа» [9, ч. 4 ст. 24]. Тож можна зробити висновок, що фактично створювачем виступає розробник документації із землеустрою, адже саме така документація є підставою для внесення інформації до реєстру.

«Порядок ведення Єдиного державного реєстру транспортних засобів», затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 6 листопада 2020 р. № 779, не містить поняття «держатель» [10]. Водночас Єдиний державний реєстр транспортних засобів є функціональною підсистемою єдиної інформаційної системи МВС [11, п. 12]. «Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 1024, замість терміна «держатель» використовує поняття «розпорядник» [11]. Обидва нормативно-правові акти містять термін «адміністратор» [10; 11]. Щодо терміна «реєстратор» зазначені нормативно-правові акти його не вживають. Проте відповідно до «Порядку ведення Єдиного державного реєстру транспортних засобів», затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 6 листопада 2020 р. № 779, «ведення ЄДРТЗ [Єдиного державного реєстру транспортних засобів] здійснюється уповноваженими посадовими особами Головного сервісного центру МВС (далі – уповноважені посадові особи адміністратора ЄДРТЗ)» [10, п. 2]. Тож можна припустити, що саме ці посадові особи є реєстраторами. Поняття «створювач» зазначені нормативно-правові акти не містять.

«Порядок ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 681, визначає держателя електронної системи [12, п. 6]. Водночас цей Порядок не визначає адміністратора, а лише технічного адміністратора [12, п. 8]. Відповідно до п. 64 Порядку, «створення, збирання, накопичення, обробка, захист та облік електронних документів, внесення (реєстрація) відомостей (даних), змін до них, доповнень до Реєстру будівельної діяльності електронної системи здійснюється користувачами електронного кабінету відповідно до наданого доступу,

визначеного цим Порядком» [12, п. 64]. Перелік таких користувачів визначений Порядком [12, п. 125]. Серед них згадуються публічні реєстратори [12, п. 125]. Поняття «створювач» у зазначеному Порядку не міститься. Натомість Порядок оперує терміном «заявник» [12].

Хоча Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» не містить терміна «держатель», з аналізу положень ст. 7 цього Закону можна зробити висновок, що ним виступає Міністерство юстиції України [13, ст. 7]. Також Закон не вживає термін «адміністратор», визначаючи лише технічного адміністратора [13, ст. 1]. У Законі використовується термін «державний реєстратор», проте не міститься поняття «створювач», яким фактично за термінологією Закону виступає заявник [13].

Висновки. На прикладі регламентації відносин у сфері базових публічних електронних реєстрів можна перекопати у відмінності термінології в нормативно-правових актах, що регулюють відносини у сфері окремих публічних реєстрів, та Законі України «Про публічні електронні реєстри». Так, іноді замість терміна «держатель» уживається поняття «розпорядник». Жоден нормативно-правовий акт, що регламентує відносини у сфері того чи іншого базового реєстру, не оперує поняттям «створювач», яке вживається в Законі України «Про публічні електронні реєстри». Лише з аналізу норм можна припустити, що подекуди ним виступає особа, яка за термінологією спеціальних нормативно-правових актів є заявником. Навіть термін «реєстратор», який виявився найбільш уніфікованим з-поміж досліджуваних нами, вживається не в усіх спеціальних нормативно-правових актах. Така ситуація свідчить про необхідність уніфікації термінології та приведення актів, прийнятих до прийняття Закону України «Про публічні електронні реєстри», у відповідність до цього Закону.

Література:

1. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18.11.2021 № 1907-IX, зі змінами, внесеними згідно із законами станом на 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20> (дата звернення: 22.04.2023).
2. Шаповалова О.В. Правові засади впорядкування електронних публічних реєстрів в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 2(38). С. 47–53. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-38-2-47-53>.
3. Шаповалова О.В. Правові умови створення та адміністрування електронних публічних реєстрів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 1(39). С. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-39-1-37-42>.
4. Романенко С.О. Про утворення єдиної інтегрованої системи публічних електронних реєстрів. *Internauka*. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15785659339276.pdf> (дата звернення: 22.04.2023).
5. Бондарчук Ю.В. Значення електронних реєстрів у системі охорони здоров'я. *Права людини в епоху цифрових трансформацій* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 25 лютого 2022 р. Т. 1. Тернопіль : Вектор, 2022. С. 137–139.
6. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI, зі змінами, внесеними згідно із законами станом на 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17> (дата звернення: 22.04.2023).
7. Порядок ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. № 784, зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ станом на 19.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-п> (дата звернення: 22.04.2023).
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV, зі змінами, внесеними згідно із законами станом на 01.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 22.04.2023).
9. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 № 3613-VI, зі змінами, внесеними згідно із законами станом на 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17> (дата звернення: 22.04.2023).
10. Порядок ведення Єдиного державного реєстру транспортних засобів» : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 листопада 2020 р. № 779. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-20> (дата звернення: 22.04.2023).
11. Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 1024, зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ станом на 11.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-п> (дата звернення: 22.04.2023).
12. Порядок ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 681, зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ станом на 30.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2021-п> (дата звернення: 22.04.2023).

13. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV, зі змінами, внесеними згідно із законами станом на 23.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 22.04.2023).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Pro publichni elektronni reiestry : Zakon Ukrainy vid 18.11.2021 № 1907-IX iz zminamy, vnesenyi zghidno iz zakonamy stanom na 01.01.2023 On public electronic registers: Law of Ukraine dated 18.11.2021 No. 1907-IX as amended in accordance with laws as of 01.01.2023]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20> [in Ukrainian].

2. Shapovalova O.V. (2019) Pravovi zasady vporiadkuvannia elektronnykh publichnykh reiestriv v Ukraini [Legal principles of organization of electronic public registers in Ukraine]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*, № 2(38), P. 47–53. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-38-2-47-53> [in Ukrainian].

3. Shapovalova O.V. (2020) Pravovi umovy stvorennia ta administruvannia elektronnykh publichnykh reiestriv [Legal conditions for establishment and administration of electronic public registers]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*, № 1(39), P. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-39-1-37-42> [in Ukrainian].

4. Romanenko Ye.O. (2019). Pro utvorennia yedynoi interoperabelnoi systemy publichnykh elektronnykh reiestriv [About creation of the unified interoperable system of public electronic registers]. *International Scientific Journal «Internauka»*. [online]. Retrieved from: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15785659339276.pdf> [in Ukrainian].

5. Bondarchuk Yu.V. (2022). Znachennia elektronnykh reiestriv u systemi okhorony zdorovia [The meaning of electronic registers in the system of health protection]. In *Prava liudyny v epokhu tsyfrovyykh transformatsii (materials of the XII International scientific practical conference)*. Vektor. [in Ukrainian].

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). The Law of Ukraine «Pro Yedynyi derzhavnyi demohrafichnyi reiestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuiut hromadianstvo Ukrainy, posvidchuiut osobu chy yii spetsialnyi status» [«On the Single State Demographic Register and the Documents that Confirm the Citizenship of Ukraine, Identify a Person or its Special Status»]. 5492-VI. [online] (modified 2023-03-31). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17> [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Cabinet of Ministers of Ukraine 2017 October 18 Resolution 784 «Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Yedynoho derzhavnogo demohrafichnogo reiestru ta nadannia z noho informatsii, vzaiemodii mizh upovnovazhenymy subiektamy, a takozh zdiisnennia identyfikatsii ta veryfikatsii» [«On the Approval of the Procedure for maintaining the Unified State Demographic Register and providing information from it, interaction between authorized subjects, as well as implementation of identification and verification»]. [online] (modified 2022-04-19). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-п> [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). The Law of Ukraine «Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpriemstiv ta hromadskykh formuvan» [«On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Organisations»]. 755-IV. [online] (modified 2023-04-01). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). The Law of Ukraine «Pro Derzhavnyi zemelnyi kadastr» [«On the State Land Cadastre»]. 3613-VI. [online] (modified 2022-11-19). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17> [in Ukrainian].

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2020). Ministry of the Internal Affairs of Ukraine 2020 November 6 Order 779 «Poriadok vedennia Yedynoho derzhavnogo reiestru transportnykh zasobiv» [«Procedure for maintaining the Unified State Register of Vehicles»] [online]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-20> [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Cabinet of Ministers of Ukraine 2018 November 14 Resolution 1024 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro yedynu informatsiiu systemu Ministerstva vnutrishnikh sprav ta pereliku yii priorytetnykh informatsiinykh resursiv» [«On the Approval of the Regulation on the Unified Information System of the Ministry of Internal Affairs and the List of Its Priority Information Resources»]. [online] (modified 2023-04-11). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-п> [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Cabinet of Ministers of Ukraine 2021 June 23 Resolution 681 «Deiaki pytannia zabezpechennia funktsionuvannia Yedynoi derzhavnoi elektronnoi systemy u sferi budivnytstva» [«Some Issues of Ensuring the Functioning of the Unified State Electronic System in the Field of Construction»]. [online] (modified 2022-09-30). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2021-п> [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). The Law of Ukraine «Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen» [«On State Registration of Corporeal Rights to Real Estate and Their Encumbrances»]. 1952-IV. [online] (modified 2023-03-23). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> [in Ukrainian].

УДК 342.9

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-2](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-2)

НАРАТИВ ЩОДО СУТНОСТІ ПРИНЦИПУ ГАРАНТУВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ЗАСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ

Гаран Ольга Володимирівна

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та господарського права,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6757-6309>
Web of Science Researcher ID: HNC-4066-2023

У статті досліджено принцип гарантування ефективних засобів правового захисту, який є важливим складником системи принципів адміністративної процедури і який реалізується зазвичай на рівні інституту адміністративного оскарження. Установлено сутність цього принципу, яка проявляється і зводиться до того, що будь-яке рішення, дія чи бездіяльність адміністративного органу особа може оскаржити в адміністративному порядку, тобто є можливість звернутися до суб'єкта розгляду скарги (за загальним правилом – це звернення зі скаргою до вищого органу чи посадової особи адміністративного органу, який прийняв адміністративний акт, процедурне рішення, дію).

Установлено, що принцип гарантування ефективних засобів правового захисту має два основні складники: а) право особи на оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу в порядку адміністративного оскарження; б) обов'язок адміністративного органу повідомляти особу про спосіб, порядок і строки оскарження адміністративного акта, який негативно впливає на право, свободу чи законний інтерес цієї особи. З'ясовано, що на змістовне наповнення принципу гарантування ефективних засобів правового захисту впливають: а) норми національного правового простору (Конституція України, Закон України «Про адміністративну процедуру» та ін.); б) положення «м'якого» права органів Ради Європи; в) Європейська конвенція з прав людини; г) рішення ЄСПЛ. Акцентовано увагу та обґрунтовано, що імплементація європейських стандартів на рівні публічного адміністрування переводить діяльність адміністративних органів у сучасний формат шляхом гарантування належного оскарження у такий спосіб, щоб зменшити кількість спірних питань, наслідком чого буде зменшене навантаження на адміністративні суди за рахунок скорочення кількості звернень. Визначено основні переваги позасудового оскарження над судовим. Наголошено на необхідності проведення комплексних досліджень принципу гарантування ефективних засобів правового захисту змісту з урахуванням різноманітних аспектів прояву зазначеного принципу в контексті новітніх викликів сьогодення.

Ключові слова: система принципів адміністративної процедури, гарантування ефективних засобів правового захисту, адміністративний орган, скарга, адміністративна процедура, захист прав і свобод осіб, адміністративне оскарження, адміністративні суди.

Haran Olha. Narrative on the essence of the principle of guaranteeing effective means of legal protection in the context of administrative procedure

The article examines the principle of guaranteeing effective means of legal protection, which is an important component of the system of principles of administrative procedure and which is implemented, usually at the level of the institute of administrative appeal. The essence of this principle has been established, which manifests itself and boils down to the fact that a person can appeal any decision, action or inaction of an administrative body in an administrative procedure, that is, it is possible to appeal to the subject of the review of the complaint (as a general rule, this is an appeal to of a higher body or an official of an administrative body that adopted an administrative act, procedural decision, action). It was established that the principle of guaranteeing effective means of legal protection has two main components: a) the right of a person to appeal decisions, actions or inaction of an administrative body in the procedure of administrative appeal; b) the duty of an administrative body to inform a person about the method, procedure and terms of appeal of an administrative act that negatively affects the right, freedom or legitimate interest of that person. It was found that the principle of guaranteeing effective means of legal protection is influenced by: a) the norms of the national legal space (the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" and others); b) provisions of "soft" law of Council of Europe bodies; c) Convention on Human Rights; d) decision of the ECHR. Attention is emphasized and it is justified that the implementation of European standards at the level of public administration translates the activity of administrative bodies into a modern format by guaranteeing proper appeal in such a way as to reduce the number of disputed issues, as a result of which the burden on administrative courts will be reduced due to the reduction of the number of appeals. Definition of the main advantages of an out-of-court appeal over a judicial one. It is emphasized the need to carry out complex studies of the principle of guaranteeing effective means of legal protection of the content, taking into account various aspects of the manifestation of the specified principle, in the context of the latest challenges of today.

Key words: system of principles of administrative procedure, guarantee of effective means of legal protection, administrative body, complaint, administrative procedure, protection of rights and freedoms of individuals, administrative appeal, administrative courts.

Вступ. Закон України «Про адміністративну процедуру» № 2073-IX (далі – Закон № 2073-IX або ЗАП) установлює базові вимоги, яких зобов'язані дотримуватися адміністративні органи та приватні особи у сфері публічного адміністрування. Ураховуючи, що положення Закону № 2073-IX набувають чинності лише з 15.12.2023 [1], зрозуміло, що відсутнє практичне опрацювання законодавчих вимог, а тому на перше місце виходить наукове осмислення та аналіз передбачених ЗАП норм. Рекомендація № R (2000) 10 від 11 травня 2000 р. Комітету міністрів державам – членам Ради Європи наголошує, що «головним призначенням адміністративних процедур має бути не «захист» держави від її громадян, а «захист прав людини у забезпеченні балансу у реалізації публічних та приватних інтересів» [2].

Закономірною передумовою щодо досягнення зазначеної мети є гармонізація законодавства України з європейським для забезпечення й захисту прав осіб, свобод та інтересів приватних осіб, а це зумовлює підвищення ефективності та якості роботи органів публічної адміністрації у контексті належного виконання ними своїх завдань і функцій. Вирішальним елементом цього процесу стає впорядкування правових механізмів реалізації адміністративних процедур. За таких умов величезного значення набуває вивчення сутності окремих принципів адміністративної процедури, осмислення їхнього змісту й особливостей прояву на певних стадіях адміністративного провадження.

У цьому контексті цікавим є дослідження сутності принципу гарантування ефективних засобів правового захисту. Така зацікавленість пов'язана з тим, що на рівні наукових досліджень майже не приділяється увага принципу гарантування ефективних засобів правового захисту, але його вплив на забезпечення захисту прав, свобод та інтересів осіб важко переоцінити і в подальшому буде лише зростати.

Слід констатувати, що сьогодні в Україні вже прийнятий загальний законодавчий акт – Закон України «Про адміністративну процедуру», який розкриває зміст принципів і впроваджує конкретні механізми їх реалізації.

Незважаючи на те що Закон України увібрав у себе найкращі світові та європейські напрацювання у сфері адміністративної процедури, доводиться констатувати, що ця проблематика – практична реалізація певних правових механізмів адміністративної процедури у контекстів певних її принципів лише – буде загострюватися, адже Україна тільки робить перші кроки, прийнявши ЗАП. Уведення законодавчого акту з питань реалізації адміністративних процедур у національний правовий простір сприяє формуванню нового правового механізму вирішення проблеми співвідношення положень загального та спеціального адміністративно-процедурного законодавства, переведенню комунікації адміністративних органів та приватних осіб на сучасний рівень, унаслідок чого довіра населення до органів публічної влади має зростати.

Матеріали та методи. Категорія «принцип гарантування ефективних засобів правового захисту» є предметом наукової зацікавленості провідних вітчизняних і зарубіжних науковців-адміністративістів, зокрема: І. Бойко, О. Зими, В. Кондратенко, М. Костеннікова, А. Кононова, А. Куракіна, О. Миколенко, Т. Мотрука, С. Стеценко, М. Смоковича, В. Перепелюка, С. Погребняка, А. Пухтецької, О. Соловійової, В. Тимошука, А. Школика та ін.

Проте ця проблематика й надалі потребує свого вивчення і залишається актуальною у зв'язку з новим правовим наповненням та необхідністю ще більше враховувати європейські стандарти й усталену практику ЄСПЛ у діяльності органів публічної адміністрації. Також необхідно наголосити, що дане питання потребує нового переосмислення у контексті гострої потреби врахування викликів сьогодення та необхідності адаптації суспільства до сучасного правового наповнення публічно-владних повноважень адміністративних органів у період воєнного стану в Україні. Тому актуальність дослідження об'єктивно зумовлена новизною теми, її значенням для трансформації доктринальних підходів науки адміністративного права та практичної діяльності у сфері публічного адміністрування.

Методологічну основу дослідження визначено завдяки використанню системи загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання. Так, застосування методів синтезу й аналізу дало змогу виявити особливості прояву принципу гарантування ефективних засобів правового захисту. Використання системно-структурного методу дало змогу розкрити зміст і основні характерні риси прояву принципу гарантування ефективних засобів правового захисту. За допомогою структурно-логічного, діалектичного методів висвітлено окремі моменти правового механізму реалізації права на ефективний засіб правового захисту на стадії адміністративного оскарження тощо.

Результати. Стаття 3 Конституції України проголошує, що головним обов'язком держави є утворення і забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також установлення принципів, згідно з якими саме ці права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [3]. Одна з найважливіших гарантій реалізації цієї тези зрозуміла – регламентація процедурного аспекту комунікації особи(осіб) і органів публічної влади на рівні законодавства. Існування чітко визначених механізмів правового захисту також переводить здійснення контролю, зокрема судового, за законністю діяльності органів влади на сучасний європейський рівень.

Лариса Білозір наголошує, що «однією з найважливіших гарантій інтересів і прав людини й бізнесу ... є чітка регламентація процедурних аспектів відносин особи, бізнесу і влади. За таких умов посадова особа не зможе діяти свавільно, а керуватиметься чітко встановленими правилами, відповідно, це автоматично знизить корупцію. Зрозуміло, що коли є чіткі процедурні правила, немає шляхів для відмови та інших речей, які порушують права та інтереси людей» [4].

Принцип гарантування ефективних засобів правового захисту є одним із тринадцяти принципів, які передбачені ч. 1 ст. 4 Закону № 2073-IX [1]. Тобто принцип гарантування ефективних засобів правового захисту є важливим складником системи принципів адміністративної процедури.

О.І. Миколенко зазначає, що «положення Закону України «Про адміністративну процедуру» вже сьогодні (нормативно-правовий акт ще не набрав чинності) викликають питання щодо їх застосування. Ще більше питань до змісту Закону України «Про адміністративну процедуру» виникне після того, як суб'єкти правозастосування почнуть виконувати його приписи» [5, с. 45].

Не поглиблюючись у дискусії, які точаться навколо змістовного наповнення принципу гарантування ефективних засобів правового захисту, потрібно звернути увагу, що значна частина діяльності у сфері публічного адміністрування стосується прийняття адміністративних актів – це є основним призначенням публічної адміністрації. Але ці адміністративні акти (процедурні рішення та дії, бездіяльність) можуть не задовольняти інтереси осіб, порушувати їхні права та свободи, тому у площині законодавства передбачені інструментарії, які гарантують застосування ефективних засобів правового захисту.

На рівні ст. 18 ЗАП закріплюються два загальні правила, які визначають сутність принципу гарантування ефективних засобів правового захисту та визначають механізми захисту особи від протиправних рішень, дій адміністративних органів, їхньої протиправної бездіяльності, забезпечення підконтрольності публічної адміністрації.

Першим складником принципу є правило, закріплене на рівні ч. 1 статті ЗАП, і воно передбачає, що «особа має право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу в порядку адміністративного оскарження відповідно до цього Закону та/або в судовому порядку» [1].

Другим складником принципу гарантування ефективних засобів правового захисту (ч. 2 ст. 18 ЗАП) є закріплення обов'язку адміністративного органу щодо повідомлення особи про спосіб, порядок і строки оскарження адміністративного акта, який негативно впливає на право, свободу чи законний інтерес цієї особи. Ураховуючи, що здебільшого адресати та заінтересовані особи, які є учасниками адміністративного провадження, зазвичай діють без представника і не завжди чітко розуміють, що потрібно робити їм у разі прийняття негативного адміністративного акта (процедурного рішення або дії), який негативно впливає на їхні права, свободи чи законні інтереси, то імператив щодо повідомлення особи про спосіб, порядок і строки оскарження адміністративного акта [1] дає змогу усунути проблему необізнаності громадян стосовно своїх можливих дій. Цей принцип наповнено конкретними механізмами через права та обов'язки учасників адміністративної процедури.

Так, адміністративний орган у самому адміністративному акті повинен *вказати способи, порядок і строки його оскарження*. Має бути вказана вся інформація, необхідна для подання скарги. Зокрема, в адміністративному акті, який *негативно* впливає на право, свободу чи законний інтерес особи або покладає на неї певний обов'язок, зазначаються строки і порядок його оскарження (у тому числі найменування та місцезнаходження адміністративного органу, який є суб'єктом розгляду скарги, та вид суду, до якого особа може подати позов) [6, с. 80].

Частина 4 ст. 80 ЗАП окремо наголошує, що строк подання скарги не вважається пропущеним у разі незазначення в адміністративному акті строків та порядку його оскарження [1].

Тобто на рівні ч. 2 ст. 18 ЗАП закріплено обов'язкову умову взаємодії адміністративного органу та учасників адміністративного провадження, яка передбачає, що у разі прийняття негативного адміністративного акта, процедурного рішення та дії орган публічної адміністрації повинен надати інформацію, необхідну для подання скарги або позову, зокрема із зазначенням органу, уповноваженого розглядати скаргу чи позов [1]. Така вимога зумовлена і тим, що система суб'єктів розгляду скарг, визначена положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру», є доволі складною для необізнаного в юридичних тонкощах громадянина. Так, за загальним правилом суб'єктом розгляду скарги є адміністративний орган вищого рівня. Другим суб'єктом розгляду скарг є Центральний орган виконавчої влади (далі – ЦОВВ), що реалізує відповідну державну політику. Так, ЗАП передбачає, що суб'єктом розгляду скарг у контексті діяльності органів місцевого самоврядування щодо реалізації делегованих повноважень буде той ЦОВВ, що реалізує відповідну державну політику. Наприклад, у разі реєстрації місця проживання – це Державна міграційна служба України. Третім суб'єктом розгляду скарг за відсутності вищестоящего органу є комісія з розгляду скарг. А четвертим таким суб'єктом є інший суб'єкт розгляду скарг, який може бути передбачений (спеціальним) законом.

Потрібно звернути увагу, що принцип гарантування ефективних засобів правового захисту реалізується зазвичай на рівні інституту адміністративного оскарження. Водночас положення ч. 2 ст. 78 Закону № 2073-IX звертають увагу на те, що «особа, реалізуючи своє право на адміністративне оскарження відповідно до цього Закону, залежно від обставин справи може вимагати:

- 1) припинення вчинення адміністративним органом певної дії;
- 2) визнання дії адміністративного органу протиправною та усунення її наслідків;
- 3) виконання адміністративним органом іншої дії, на яку особа має право і яка не була виконана на її вимогу;
- 4) визнання протиправним та скасування адміністративного акта чи окремих його положень;
- 5) визнання протиправним виконаного адміністративного акта чи окремих його положень, що призвело до настання незворотних правових наслідків;
- 6) учинення адміністративним органом необхідних дій із метою відновлення порушеного права, свободи чи законного інтересу особи, а також усунення негативних наслідків, відшкодування матеріальної шкоди;
- 7) визнання бездіяльності адміністративного органу протиправною та зобов'язання вчинити певні дії» [1].

Тобто принцип гарантування ефективних засобів правового захисту (ст. 18 ЗАП) виступає правовою основою для функціонування інституту адміністративного оскарження та корелюється з положеннями актів м'якого права органів Ради Європи, насамперед Резолюції (77) 31 Комітету міністрів про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади [7], Рекомендації № R (80) 2 Комітету міністрів державам-членам стосовно реалізації адміністративними органами влади дискреційних повноважень [8], Рекомендації № R (87) 16 Комітету міністрів державам-членам стосовно адміністративних процедур, які впливають на права великої кількості осіб [9], Рекомендації Rec (2001) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами та сторонами – приватними особами [10], Рекомендації про добре адміністрування від 20 червня 2007 р. [11] та ін.

Наприклад, Резолюція (77) 31 комітету Міністрів про захист особи стосовно адміністративних органів влади є цікавою у зв'язку з тим, що в ній передбачено п'ять принципів, які мають бути закладені в механізм захисту осіб, і серед них важливе місце займає забезпечення засобів правового захисту [7].

У цьому контексті доцільно навести позицію І.В. Бойко, яка звертає увагу, що «акти м'якого права сприяють виробленню уявлень про принципи адміністративної процедури, основні права приватних осіб під час здійснення адміністративними органами дій, ухвалення рішень, спрямованих на реалізацію прав цих осіб, виконання ними передбачених законом обов'язків» [12].

На змістовне наповнення та реалізацію принципу гарантування ефективних засобів правового захисту впливають положення ст. 13 Конвенції «Право на ефективний засіб юридичного захисту». Кожна особа, чий права та свободи, визнані у цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [13].

Таміла Шатарська зазначає, що імперативи цієї статті Конвенції гарантують на національному рівні доступність засобу юридичного захисту, здатного забезпечити втілення в життя змісту конвенційних прав і свобод незалежно від того, у якій формі вони закріплені в національному правовому порядку [14].

У контексті дотримання вимог ст. 13 Конвенції щодо ефективного засобу правового захисту доцільно враховувати усталену практику Європейського суду з прав людини.

У цьому контексті цікавою є справа «Кудла проти Польщі» (англ. *Kudla v. Poland*²), де зазначено, що основою для оцінки заходів, ужитих державами-членами, є обов'язок вичерпати національні засоби правового захисту перед зверненням із заявою до Європейського суду [15].

А Рішення у справі «Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства» (*Smith and Grady v. United Kingdom*) № 33985/96 від 27 вересня 1999 р. акцентує увагу, на якому моменті зосереджується ЄСПЛ під час оцінки ефективності засобу правового захисту: «Чи національний орган, який розглядав справу вивчив питання про те, чи відповідало втручання в права заявників нагальним соціальним нормам?» [16].

Потребує уточнення такий момент, який сприяє з'ясуванню змісту принципу гарантування ефективних засобів правового захисту, – це положення про те, що: (а) засіб правового захисту повинен бути «ефективним» як на практиці, так і з погляду закону. Це означає, зокрема, що дії чи бездіяльність органів влади не повинні створювати невинуватених перешкод для звернення особи за таким захистом [17, с. 15]; (б) засіб правового захисту не вважатиметься ефективним, якщо не створено мінімальні умови, які б дали змогу зацікавленій особі оскаржити рішення, що обмежує її право чи свободу, гарантовану Європейською конвенцією [17, с. 16].

Також потребує вивчення положення Рішення у справі «Лашманкін та інші проти Росії» (*Lashmankin and Others v. Russia*) № 57818/09 від 7 лютого 2017 р., пункт 344. Дане рішення є цікавим із позиції, що

ЄСПЛ вважає ефективним лише такий засіб правового захисту, який дає змогу безпосередньо усунути негативні наслідки порушення, яке, як стверджує заявник, уже мало місце, триває чи відбудеться безпосередньо в майбутньому [18].

Реалізація принципу гарантування ефективних засобів правового захисту на практиці істотно вплине на діяльність адміністративних судів: зменшиться кількість позовів щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Досягнення такого результату зумовлене властивостями адміністративних процедур, передбаченими Законом України «Про адміністративну процедуру», а саме:

1) Запровадження інституту адміністративного оскарження сприяє формуванню чіткого механізму позасудового оскарження адміністративних актів, процедурних рішень і дій, а також бездіяльності органів публічної адміністрації, що позитивно вплине на зменшення кількості звернень до адміністративних судів.

2) Адміністративному оскарженню у межах адміністративної процедури притаманні ознаки, які дають змогу громадянам використати саме цей шлях оскарження порівняно із судовим. До таких ознак можливо віднести декілька, зокрема: а) більш проста процедура подачі скарги порівняно з подачею позовної заяви; б) можливість для осіб отримати позитивний результат із меншими затратами: фінансовими (наприклад, не сплачується судовий збір, можливість заощадити на оплаті допомоги адвоката та ін.); організаційними (наприклад, на рівні ЗАП передбачено низку обов'язків для адміністративного органу: обов'язок установлення обставин, що мають значення для вирішення справи, не залучаючи до цього особу; заборона вимоги додаткових документів та відомостей, що перебувають у володінні інших органів публічної влади чи підпорядкованих їм структур; обов'язок надання учасникам адміністративного провадження можливості подати документи, клопотання, пояснення та зауваження, довести обставини, що мають значення для вирішення справи, тощо).

3) За результатами розгляду скарги адміністративний орган може прийняти адміністративний акт, процедурне рішення та здійснити процедурну дію і, таким чином, спір вирішується. І тому в особі немає потреби у зверненні до адміністративних судів. Тому що вимоги спору задовольняються.

Висновок. Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» № 2073-ІХ викликало потребу в переосмисленні місця й ролі органів публічного адміністрування в системі громадянського суспільства та започаткувало пошук найкращих варіантів організації публічної влади, яка б цілком відповідала сучасним світовим та європейським стандартам і була спрямована на ефективне забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб та забезпечувала національну правову спільноту алгоритмами вирішення колізій у сфері публічного адміністрування. Вирішення цих проблем неможливе без реалізації принципів адміністративної процедури. Принцип гарантування ефективних засобів правового захисту є одним із тринадцяти принципів, які передбачені ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адміністративну процедуру».

Підсумовуючим наративом щодо принципу ефективних засобів правового захисту є усвідомлення факту, що будь-яке рішення, дія чи бездіяльність адміністративного органу особа може оскаржити в адміністративному порядку, тобто звернутися до суб'єкта розгляду скарги (за загальним правилом звернутися до вищого органу чи посадової особи адміністративного органу, який прийняв адміністративний акт, процедурне рішення, дію). Принцип гарантування ефективних засобів правового захисту є важливим складником системи принципів адміністративної процедури і реалізується зазвичай на рівні інституту адміністративного оскарження. На змістовне наповнення принципу гарантування ефективних засобів правового захисту впливають: а) норми національного правового простору (Конституція України, Закон України «Про адміністративну процедуру» та ін.); б) положення «м'якого» права органів Ради Європи (Резолюція (77) 31 Комітету міністрів, Рекомендація № R (80) 2 Комітету міністрів державам-членам, Рекомендація № R (87) 16 Комітету міністрів державам-членам, Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету міністрів Ради Європи та ін.); в) Конвенція з прав людини; г) рішення ЄСПЛ.

Імплементация європейських стандартів на рівні механізму комунікації адміністративних органів з особою переводить діяльність цих органів у сучасний формат шляхом гарантування належного оскарження у такий спосіб, щоб зменшити кількість спірних питань, наслідком чого буде зменшення навантаження на адміністративні суди за рахунок зменшення кількості звернень.

Дія принципу гарантування ефективних засобів правового захисту на практиці істотно вплине на діяльність адміністративних судів. Такий колосальний вплив на правозастосування положень принципу гарантування ефективних засобів правового захисту зумовлений як мінімум трьома чинниками, а саме: (1) за рахунок формування чіткого механізму позасудового оскарження адміністративних актів, процедурних рішень і дій, а також бездіяльності органів публічної адміністрації громадяни мають можливість оскаржувати питання як законності, так і доцільності; (2) завдяки тому, що адміністративне оскарження у межах адміністративної процедури має суттєві переваги порівняно із судовим оскарженням, а саме: (а) більш проста процедура подачі скарги порівняно з подачею позовної заяви; (б) можливість для осіб отримати позитивний результат із меншими затратами: фінансовими; організаційними; часовими та ін.; (в) за результатами

розгляду скарги адміністративний орган може прийняти адміністративний акт, процедурне рішення та здійснити процедурну дію і, таким чином, спір вирішується.

Стрімкий розвиток суспільства зумовлює потребу в новітньому дослідженні діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері публічного адміністрування та їх комунікації з приватними особами і вимагає здійснення все більше наукових досліджень як у контексті реалізації принципів адміністративних процедур узагалі, так і у площині реалізації принципу гарантування ефективних засобів правового захисту зокрема для створення сучасної моделі публічного адміністрування та забезпечення дієвого механізму захисту прав, свобод й інтересів осіб. Дослідження принципу гарантування ефективних засобів правового захисту змісту потребує комплексного підходу до вивчення різноманітних аспектів прояву зазначеного принципу з урахуванням новітніх викликів сьогодення.

Література:

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 08.04.2023).
2. Recommendation Rec (2000)10 on Codes of conduct for public officials (Adopted by the Committee of Ministers on 11 May 2000). URL: <https://rm.coe.int/1680534424> (дата звернення: 08.04.2023).
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.04.2023).
4. Закон про адміністративну процедуру наблизить Україну до євростандартів. URL: <https://rpr.org.ua/news/zakon-pro-administratyvnu-protseduru-nablyzyt-ukrainu-do-ievrostandartiv-eksperty/> (дата звернення: 08.04.2023).
5. Миколенко О.І. Термінологічний аналіз положень Закону України «Про адміністративну процедуру». *Правова держава*. 2022. № 46. С. 62–68. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/257809> (дата звернення: 08.04.2023).
6. Науково-практичний коментар до проекту Закону України «Про адміністративну процедуру» / О.Ф. Андрійко та ін. ; за заг. ред. В.М. Тимошука. Київ : ФОП Мишалов Д.В., 2019. 460 с.
7. Resolution (77) 31 On the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities: Council of Europe Committee of Ministers at 28.09.1977. URL: <https://rm.coe.int/16804dec56> (дата звернення: 08.04.2023).
8. Recommendation no. R (80) 2 Of the committee of ministers concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities (11 March 1980) URL: <https://rm.coe.int/16804f22ae> (дата звернення: 08.04.2023).
9. Recommendation no. R (87) 16 Of the committee of ministers to member states on administrative procedures affecting a large number of persons (17 September 1987). URL: <https://rm.coe.int/cmrec-87-16-on-administrative-procedures-affecting-a-large-number-of-p/1680a43b59> (дата звернення: 08.04.2023).
10. Recommendation Rec (2001)9 of the Committee of Ministers to member states on alternatives to litigation between administrative authorities and private parties (5 September 2001). URL: <https://rm.coe.int/16805e2b59> (дата звернення: 08.04.2023).
11. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration, adopted by the Committee of Ministers on 20 June 2007. URL: <https://www.refworld.org/docid/5a4cac754.html> (дата звернення: 08.04.2023).
12. Бойко І.В. Євроінтеграційний зміст і значення Закону України «Про адміністративну процедуру». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. С. 190–198. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_1/29.pdf (дата звернення: 08.04.2023).
13. European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 08.04.2023).
14. Шатарська Т. Право на ефективний засіб захисту прав і свобод, гарантованих Конвенцією. URL: <https://www.shatarska.in.ua/13-pravo-na-efektivnij-zasib-zaxistu-prav-i-svobod-garantovanix-konvenciyeyu-navesti-priklad-rishennya-yespl-u-konkretnij-spravi/> (дата звернення: 08.04.2023).
15. Kudła v. Poland, Applications No. 30210/96, Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 October 2000, available at: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:\[%22001-58920%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:[%22001-58920%22%7D) (дата звернення: 08.04.2023).
16. Smith and Grady v. United Kingdom, Applications Nos. 33985/96 and 33986/96, Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 September 1999, available at: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,47fdfac80.html> (дата звернення: 08.04.2023).
17. Надання ефективних засобів правового захисту, що забезпечать дотримання розумного строку розгляду кримінальних справ: порівняльне дослідження в рамках проекту Ради Європи «Дотримання прав людини в системі кримінальної юстиції України». URL: <https://rm.coe.int/2020-06-18-comparative-study-ukr-final-clean/16809ec20a> (дата звернення: 08.04.2023).

18. Lashmankin and Others v. Russia, Applications № 57818/09, Council of Europe: European Court of Human Rights, 07.02.2017, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-11390%22%7D%7D> (дата звернення: 08.04.2023).

References:

1. Zakon Ukrainy Pro administratyvnu protseduru. (2022). [Law of Ukraine On Administrative Procedure]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> [in Ukrainian].
2. Recommendation Rec (2000)10 on Codes of conduct for public officials (Adopted by the Committee of Ministers on 11 May 2000). Retrieved from: <https://rm.coe.int/1680534424>
3. Konstytutsiia Ukrain. (1996). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Ukrinform (2021). Zakon pro administratyvnu protseduru nablyzyt Ukrainu do yevro standartiv [The Law on Administrative Procedure will bring Ukraine closer to Euro standards]. Retrieved from: <https://rpr.org.ua/news/zakon-pro-administratyvnu-protseduru-nablyzyt-ukrainu-do-ievrostandartiv-eksperty/> [in Ukrainian].
5. Mykolenko, O.I. (2022). Terminolohichniy analiz polozhen zakonu Ukrainy «pro administratyvnu protseduru». [Terminological analysis of the provisions of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure»]. *Pravova derzhava*. № 46. P. 62-68. Retrieved from: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/257809> [in Ukrainian].
6. Andriiko O.F., Bevzenko V.M. (2019). Naukovo-praktychnyi komentar do proektu Zakonu Ukrainy «Pro administratyvnu protseduru. [Scientific and practical commentary to the draft Law of Ukraine «On Administrative Procedure»] K.: FOP Myshalov D.V. 460 s. [in Ukrainian]
7. Resolution (77) 31 On the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities: Council of Europe Committee of Ministers at 28.09.1977. Retrieved from: <https://rm.coe.int/16804dec56>.
8. Recommendation no. R (80) 2 Of the committee of ministers concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities (11 March 1980). Retrieved from: <https://rm.coe.int/16804f22ae>
9. Recommendation no. R (87) 16 Of the committee of ministers to member states on administrative procedures affecting a large number of persons (17 September 1987). Retrieved from: <https://rm.coe.int/cmrec-87-16-on-administrative-procedures-affecting-a-large-number-of-p/1680a43b59>
10. Recommendation Rec (2001)9 of the Committee of Ministers to member states on alternatives to litigation between administrative authorities and private parties(5 September 2001). Retrieved from: <https://rm.coe.int/16805e2b59>
11. Recommendation CM/Rec (2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration, adopted by the Committee of Ministers on 20 June.
12. Boiko, I.V. (2022). Yevrointehratsiyniyi zmist i znachennia Zakonu Ukrainy «Pro administratyvnu protseduru». [European integration content and significance of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure»]. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys*. Part 2. P. 190- 198. Retrieved from: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_1/29.pdf [in Ukrainian].
13. European Convention on Human Rights. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
14. Shatarska, T. (2017). Pravo na efektyvnyi zasib zakhystu prav i svobod, harantovanykh Konventsieiu [The right to an effective remedy for the rights and freedoms guaranteed by the Convention]. Retrieved from: <https://www.shatarska.in.ua/13-pravo-na-efektivnij-zasib-zaxystu-prav-i-svobod-garantovanix-konvencyeyu-navesti-priklad-rishennya-yespl-u-konkretnij-spravi/> [in Ukrainian].
15. Kudła v. Poland, Applications No. 30210/96, Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 October 2000, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58920%22%7D%7D>
16. Smith and Grady v. United Kingdom, Applications Nos. 33985/96 and 33986/96, Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 September 1999, Retrieved from: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,47fdfac80.html>
17. Project of the Council of Europe «Observance of human rights in the criminal justice system of Ukraine» (2018). Nadannia efektyvnykh zasobiv pravovoho zakhystu, shcho zabezpechat dotrymannia rozumnoho stroku rozghliadu kryminalnykh sprav: porivnialne doslidzhennia, v ramkakh proiektu Rady Yevropy «Dotrymannia prav liudyny v systemi kryminalnoi yustytzii Ukrainy» [Provision of effective means of legal protection, which will ensure compliance with a reasonable term of consideration of criminal cases]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/2020-06-18-comparative-study-ukr-final-clean/16809ec20a> [in Ukrainian]
18. Lashmankin and Others v. Russia, Applications No57818/09, Council of Europe: European Court of Human Rights, 07.02.2017, Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-11390%22%7D%7D>

УДК 342.1

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-3](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-3)

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЄКТ Й. ВЕРЕЩИНСЬКОГО: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Донченко Олена Іванівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9809-6139>

Метою статті є аналіз особливостей державотворчого проєкту Й. Верещинського, зокрема ідеї створення Задніпровського князівства, відображених у відповідних трактатах, листах, творах тощо.

Доведено, що в багатому на активні суспільно-політичні події XVI ст. та перебуваючи в складних геополітичних умовах, на українських теренах формується власна українська політична думка і зароджується національна політико-правова ідеологія, зокрема і під впливом Відродження та Реформації, а також що саме Й. Верещинський першим подав ідею Козацької держави, обґрунтував її автономію з чітко визначеними територіями і системою суспільно-політичних цінностей, яка ще довго буде в основі суспільно-політичного мислення українців.

Виявлено, що Й. Верещинський запропонував проєкт реорганізації Війська Запорозького на засадах найманого територіального війська, порівнюючи українських козаків з європейськими хрестоносцями та називаючи їх шляхетними лицарями, з метою оборони південних рубежів Речі Посполитої від татар і турків. Об'єднавчим чинником мала стати ідея християнської єдності з метою зупинення турецько-татарської навали.

Підкреслено, що Й. Верещинський намагався поєднати інтереси козацтва і корони, пропонуючи забезпечити козацтву незалежне місце в суспільній структурі, тобто своєрідний варіант державної розбудови країни.

Підкреслено, що творчість Й. Верещинського, його ідеї та праці кардинально відрізнялися від ідей сучасників, вони мали революційний характер у тогочасних політичних реаліях.

Зауважено, що серед дослідників творчості Й. Верещинського немає одностайності думок щодо оцінки його державотворчих ідей, зокрема деякі автори вважають його прихильником польської експансії, а ідеї утопічними, деякі звинувачують у недостатності безпосереднього зв'язку з національною ідеєю.

Обґрунтовано необхідність подальшого дослідження історичних передумов та особливостей політико-правових ідей державності періоду становлення Козацької держави, зокрема ідеї автономії козацької території С. Наливайка, політичної концепції С. Пекаліда, державницької концепції М. Пашковського, а також виявлення у цих державницьких концепціях динаміки та особливостей щодо характеру політико-правових ідей даного періоду.

Ключові слова: політико-правові ідеї, державотворчий проєкт, Козацька держава.

Donchenko Olena. The state-forming project of J. Vereshynsky: historical and legal analysis

The purpose of the article is to analyze the features of the state-building project of J. Vereshchynskyi, in particular the idea of creating the Transdnieper Principality, reflected in the relevant treatises, letters, works, etc. It is proved that Ukrainian political opinion and a national political and legal ideology were formed on Ukrainian territory in the sixteenth century, which was rich in active social and political events and was in difficult geopolitical conditions, in particular under the influence of the Renaissance and Reformation. Moreover, the author states that J. Vereshchynskyi who first presented the idea of the Cossack state, substantiated its autonomy with clearly defined territories and a system of socio-political values, which used to be the basis of the socio-political thinking of Ukrainians for a long time.

The author discovered that J. Vereshchynsky proposed a project to reorganize the Zaporizhzhya Army on the basis of a mercenary territorial army, comparing Ukrainian Cossacks with European crusaders and calling them noble knights for the purpose of defending the southern borders of the Polish-Lithuanian Commonwealth from Tatars and Turks. The unifying factor was supposed to be the idea of Christian unity in order to stop the Turkish-Tatar invasion.

It is emphasized that J. Vereshchynskyi tried to combine the interests of the Cossacks and the crown, offering to ensure the Cossacks an independent place in the social structure, that is, a kind of variant of the country's state development. The author highlights that the work of J. Vereshchynskyi as well as his ideas were dramatically different from the ideas of his contemporaries, they had a revolutionary character in the political realities of the time. It has been noted that there is no unanimity of opinion among researchers of J. Vereshchynskyi's work regarding the assessment of his state-building ideas. For instance, some authors consider him a supporter of Polish expansion, and his ideas utopian, some accuse him of insufficient direct connection with the national idea.

The author justifies the need for further research into the historical prerequisites and peculiarities of the political and legal ideas of statehood during the period of the formation of the Cossack state, in particular the idea of the autonomy of the Cossack territory of S. Nalivayka, the political concept of S. Pekalid, the concept of statesmanship by M. Pashkovsky, as well as the identification of dynamics and features in these concepts of statesmanship in relation to nature of political and legal ideas of this period.

Key words: political and legal ideas, state-building project, Cossack state.

Вступ. У сучасних умовах формування вітчизняної національної ідеї, збереження національної пам'яті, а також підвищення рівня суспільної національної правосвідомості актуальним є звернення до політичних і правових вчень минулого. Відомо, що XVI ст. характеризується бурхливими політичними подіями, зокрема укладанням Люблінської та Берестейської уній, активізацією торгово-економічних відносин, піднесенням культурних процесів тощо. Проте цей багатий на активні суспільно-політичні події період ознаменувався також і зародженням на українських теренах національної політико-правової ідеології, зокрема і під впливом Відродження та Реформації як найзначенніших подій пізнього західноєвропейського середньовіччя.

У попередніх дослідженнях політико-правової думки доби Гетьманату зазначалося, що ідеї державності проявлялися через національну ідею та соборність, тобто територіальну єдність людей. Так, «Б. Хмельницький підняв питання відмежування козацької території в окрему одиницю – автономію, а за часів правління І. Виговського відбувається еволюція ідей соборності через створення Руського князівства» [1, с. 32].

Ідеться про Гадяцький договір 1658 р., яким задекларовано створення Великого князівства Руського у межах Речі Посполитої та згідно з яким «Україна у формі Великого Князівства Руського входила до складу Речі Посполитої як рівноправний суб'єкт конфедерації» [2, с. 33], коли Козацька держава набувала форми аристократичної республіки з домінуючим політичним значенням.

Цей політико-правовий документ підняв ідею національної держави на якісно новий рівень свого розвитку, мала створитися держава європейського зразка під протекторатом польського короля з усіма ознаками суверенної держави, це мав стати союз вільного з вільним, рівного з рівним. Ідея князівства стала вирішальним кроком у процесі становлення державницьких концепцій України, становила основу для творення незалежної державності. Деякі автори вважають, що якби ця угода була підписана на 20 років раніше, то не було би повстання Б. Хмельницького [2, с. 34], але державної рівноправності і незалежності Польща не визнала, польський Сейм ратифікував договір в обмеженому вигляді, і Україна отримала тільки автономію.

Проте ця ідея була не новою, її піднімали і раніше, зокрема відомий український філософ, політичний мислитель, доктор теології XVI ст. Й. Верещинський писав про це за сто років до цього [1, с. 32].

Уважається, що саме він запровадив у листуванні з духовенством і монархами різних країн у тогочасній діловій міждержавній документації назву «український народ» і звернув увагу всієї Європи на Україну, саме він запропонував проєкт реорганізації Війська Запорозького на засадах найманого територіального війська, порівнюючи українських козаків з європейськими хрестоносцями та називаючи їх шляхетними лицарями.

Серед найвідоміших творів можна назвати «Оголошення про фундування лицарської школи для синів коронних в Україні, подібно до уставу мальтійських хрестоносців» (1594 р.), «Дрога Ревна» (1585 р.) «Війську Запорозькому пресвітлий виказ» (1596 р.), у яких проголошено проєкт утворення в Україні князівства з його адміністративно-територіальним поділом за принципом козацьких полків [1, с. 32]. У даному дослідженні увагу приділено саме державотворчому проєкту Й. Верещинського, зокрема ідеї створення Задніпровського князівства.

Матеріали та методи. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження змісту державотворчого проєкту Й. Верещинського стали наші попередні теоретичні розвідки політико-правових ідей в Україні у XVI–XVII ст., у період національно-визвольної війни XVII ст., зокрема зміст державницької концепції Б. Хмельницького, дослідження політико-правових ідей на українських теренах періоду Руїни, а також історико-правові праці деяких вітчизняних учених.

Особливо цінними є наукові розвідки політичних ідей періоду становлення Козацької держави І. Куташева, а також дослідження ідей Задніпровської козацької держави Й. Верещинського в рамках аналізу процесу становлення, розвитку та занепаду ідеї козацької державності як національної державної ідеї, викладених у працях І. Терлюка та І. Флиса.

Цікавими є дослідження Д. Вирського щодо проєкту реєстрового козацького полку Й. Верещинського, наукові розвідки І. Ярмошника щодо аналізу ідей та державницьких проєктів Й. Верещинського в польській та українській історіографії XIX–XX ст. Також проаналізовано праці таких учених, як П. Сас, Л. Куренний, Я. Сонько, Ю. Мицик.

Методологічною основою дослідження стало поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів і прийомів наукового пізнання, зокрема застосування історичного методу у взаємозв'язку з методом аналізу дало змогу охарактеризувати трактати, листи та твори Й. Верещинського, а застосування системно-структурного методу у взаємозв'язку з методом аналізу – визначити основні характерні риси політичної думки зазначеного періоду, зміст державотворчого проєкту Й. Верещинського. За допомогою системного підходу державотворчий проєкт Й. Верещинського в зазначений період досліджено крізь призму ідеї створення Козацької держави, її політичної автономії з чітко визначеними територіями і системою суспільно-політичних цінностей. Порівняльно-правовий метод у взаємодії з історичним аналізом застосовано під час аналізу наукової літератури вітчизняних авторів щодо зазначеної теми, а метод комплексного аналізу та узагальнення дав змогу сформулювати висновки проведеного дослідження.

Метою дослідження є проведення історико-правового аналізу особливостей державотворчого проєкту Й. Верещинського, зокрема ідеї створення Задніпровського князівства, відображених у відповідних трактатах, листах, творах тощо, а також порівняння ідей Й. Верещинського з державницькими концепціями і політико-правовими ідеями мислителів-сучасників та оцінка його творчості серед вітчизняних науковців.

Результати. В енциклопедичній літературі зазначено, що церковний та політичний діяч Й. Верещинський (бл. 1530–1598) походив зі старовинного окатоличеного українського шляхетського роду, є автором низки політичних проєктів, що присвячувалися обороні України, а також усієї Європи від турецько-татарських нападів. У листах до європейських лідерів він «обстоював план хрестового походу європейських християнських володарів проти «поганців» [3, с. 60]. В інших довідкових джерелах додається, що Й. Верещинський – український політичний мислитель і поет, київський католицький єпископ, у світогляді якого «ідеї ренесансного гуманізму співіснують із бароковим розмахом та неординарністю рішень» [4, с. 76], що виявилось у створенні проєкту лицарської школи на Задніпров'ї та в ідеї козацької держави у формі князівства зі столицею у Києві.

Також у довідковій літературі зустрічається, що Й. Верещинський – суспільно-політичний діяч XVI ст., римо-католицький проповідник, публіцист, письменник, мислитель-гуманіст, доктор теології, Київський єпископ РКЦ із 1592 по 1598 р. та автор ідеї перетворення Війська Запорозького на лицарський орден із метою оборони південних рубежів Речі Посполитої від татар і турків. Вітчизняний дослідник політичної думки доби становлення козацької держави І. Куташев зазначає, що так званий проєкт козацьких реформ Й. Верещинського є більш зрілим кроком у формуванні політичної думки доби становлення Козацької держави, а сам Й. Верещинський є автором низки політичних, полемічних, моралізаторських і поетичних творів [5, с. 423–424].

Отже, Й. Верещинський жив і працював в яскравому XVI ст., у бурхливі часи європейської Реформації, великої пошани до освіти та мистецтв, розквіту книгодрукування, запеклих диспутів і публіцистики, становлення Речі Посполитої, формування українського козацтва, розколу українського православ'я, утворення Унійної церкви [6, с. 24–25], і подібно до більшості освічених сучасників він підтримував науки, мистецтва, займався публіцистичною діяльністю щодо державно-політичних проблем свого часу. Проте його творчість, його ідеї і праці кардинально відрізнялися від ідей сучасників.

У попередніх дослідженнях політико-правових вчень XVI–XVII ст. зауважено, що в «орбіті культурного, релігійного і політичного впливу західноєвропейських подій, пов'язаних із Відродженням і Реформацією, в українському суспільстві у XVI–XVII ст. формується власна політико-правова думка» [7, с. 22], а після укладання Берестейської унії становлення українського етносу залежало від зміцнення авторитету та сили православної церкви, питання релігійної єдності для українців було політичною проблемою. Також зауважено на творчості деяких видатних постатей вітчизняної культури, які піднімали питання співвідношення Церкви та держави, походження влади тощо.

Так, С. Оріховський (1515–1567) – український релігійний діяч, видатний мислитель, український і польський публіцист, письменник, політолог – один із перших представників філософської думки став заперечувати божественне походження влади і надавав перевагу договірній теорії походження держави. І. Вишенський (1550–1620) – український релігійний і літературний діяч, письменник-полеміст консервативного, ультраортодоксального напрямку – наполягав, що складовою частиною політичного і національного відродження є самовдосконалення та моральне очищення людини через Біблію, виховання народу та відродження освіти, науки, української мови. Нарешті, В. Суразький (1550–1608) у полемічній, передусім антикатолицькій, літературі водночас піднімав чимало політичних, культурних, богословських та національних питань. Тобто можемо стверджувати, що на той час «специфіка формування політико-правових ідей в Україні виявляється в тому, що загальнодержавні, суспільні і політичні проблеми були напряму пов'язані з Церквою; від церковної політики залежав варіант суспільно-політичного розвитку українського суспільства» [7, с. 22].

Як зазначено вітчизняним ученим Л.Ю. Куренним у науковому дослідженні «Загальноєвропейський зміст реформаційних рухів в Україні в XVI–XVII століттях», вплив реформаційних рухів на суспільну думку особливо сильно позначився після Люблінської унії, однак їхній зміст не набув поширення серед усіх верств населення, а вже після Берестейської унії активізувалися православна шляхта, міщанство, козацтво і духовенство, для яких під загрозою католицького наступу православна віра стала ознакою національної ідентичності [8, с. 99].

Дійсно, богословська державно-правова думка у творчості вказаних видатних постатей вітчизняної культури, з одного боку, доносила до українського суспільства «ідеї політичної свободи, природних прав людини і нації, активно протистояла католицькій експансії в Україні, а з іншого – сприяла становленню політико-правової думки й визначала вектор політичного розвитку майбутньої держави» [9, с. 17].

Отже, наприкінці XVI ст. спостерігається розвиток різних концепцій української державності, які стали логічним продовженням державницьких підходів мислителів доби Відродження та учасників релігійно-богословської дискусії.

Повертаючись до творчості Й. Верещинського, слід підкреслити революційний характер його ідей у тогочасних політичних реаліях. Він пропонує якісно нові за змістом державотворчі проекти і проголошує ідею створення Задніпровського князівства.

Залишаючись релігійним діячем і теологом, він починає займатися публіцистичною діяльністю, присвяченою державно-політичним питанням. Вивчивши і оцінивши ситуацію, яка склалася навколо козаків, політику щодо них із боку корони, постійну загрозу Речі Посполитої з боку кримських татар та військ турецького султана, Й. Верещинський вирішив, що зберегти громадянський спокій країни можливо тільки за допомогою козаків та в інтересах козацтва. При цьому об'єднавчим чинником мала стати ідея християнської єдності з метою зупинення турецько-татарської навали, тобто весь християнський світ незалежно від конфесій мав протистояти наступу мусульманства, а чільне місце відводилося козацтву. У таких працях, як «Будильник, або Про початок священної війни проти турків та татар як головних ворогів всіх християнських народів» та «Ранішня зоря для цісаря всіх християн, для короля Польщі, також для світлішого великого князя Московського, про початок загальними силами війни проти турків і татар», автором запропоновано ідею організації всехристиянського хрестового походу. Він написав листи-запрошення до хрестового походу багатьом європейським монархам, у яких подано детальні розрахунки щодо тактики, стратегії, озброєння тощо [6, с. 28].

У науковому дослідженні вітчизняного науковця Д. Вирського проаналізовано лист Й. Верещинського до польного гетьмана С. Жолкевського – це маловідома пам'ятка з історії українського козацтва, у якій він напередодні татарського походу обстоює ефективність застосування на постійній основі козаків для охорони кордону від татар. У листі викладено проект реєстрового козацького полку, міркування про тактику бойових дій українського козацтва, специфіку утримання загонів козаків, питання їх матеріального забезпечення тощо. Автором підсумовано, що «план Й. Верещинського з утворення реєстрового козацького полку 1594 р. хоч і писаний на швидку руку, демонструє добру обізнаність автора з предметом, вповні підтверджуючи його «експертну» славу у цьому питанні» [10, с. 116], а також «примітне раннє в річпосполитських наративних практиках уживання Верещинським терміна «народ козацький» [10, с. 116].

У праці «Вірний шлях до більш швидкого й легкого заселення пустощів у руських областях Польського королівства, рівно ж до більш розумного захисту всієї української сторони від ворогів св. Хреста» Й. Верещинський звертає увагу на загрозу занепаду Речі Посполитої у разі пасивної і недалекоглядної політики корони щодо Наддніпрянської України. Він докладно розповідає про переваги багатства цього краю, про загрозу турецько-татарських нападів та необхідність його негайного господарського освоєння. Й. Верещинський пропонує взяти на королівську службу запорозьких козаків, висуває план налагодження господарства, введення системи податків на утримання війська, а також обґрунтовує доцільність заснування католицького колеґіуму в Києві. До того ж він підкреслює, що на чолі Війська Запорізького має стояти авторитетний гетьман, який керує на постійній основі кішем в укріплених районах. Отже, Й. Верещинський намагався поєднати інтереси козацтва і корони, пропонуючи забезпечити козацтву незалежне місце в суспільній структурі, тобто своєрідний варіант державної розбудови країни [6, с. 30].

У наступній праці «Спосіб осади нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для його королівської милості і коштів коронних» звернено увагу на актуальність перетворення України на державне утворення і значення у цьому процесі посиленого укріплення саме Києва як столиці колишнього князівства Руського [6, с. 31]. Й. Верещинський пояснює переваги розташування Києва для захисту Речі Посполитої, просить корону «забезпечити Київ виключним правом і вольностями, Магдебурським правом», «щоб кожне місто мало свої окремі упривілейовані герби», щоб «оборона надійніша в кожній коронній потребі бути могла, а столиця колись князівства Київського з величезними валами вже б на вічні часи ними охоронилася, і до того за ними, певна річ, як Бог на небі, не тільки вся земля Руська, але і вся Корона Польська, як за найліпшим муром, у безпеці від Москви завжди була» [11]. Погоджуємося з І. Куташевим, що цим твором Й. Верещинський демонструє свою високу національну свідомість, щирий патріотизм і турботу за долю України, висловлює сподівання, що Польща зможе надати Україні належну допомогу, тут «автор бачить Україну з центром у Києві як окрему націю, окремий народ, котрий перебуває на правах автономності від Польського королівства» [5, с. 424].

У трактаті «Громадський обов'язок заснувати лицарську школу в Україні для чоловічої молоді з земель Польської корони, а також заснувати Орден хрестоносців за мальтійським статутом на Задніпров'ї, в сусідстві з бусурманами і Московією, для більш придатної оборони королівства Польського від всякої небезпеки» Й. Верещинський піднімає питання щодо заснування в Києві лицарсько-козацьких шкіл, обґрунтовує план утворення **автономного** Задніпровського князівства, але на відміну від попередніх проектів козацтво

піднесено до рівня шляхти, а козацьке військо розглядається вже не як об'єкт політики корони польської, а як суб'єкт політичного процесу [6, с. 31]. Найбільш відомою назвою цього трактату є «Війську запорозькому пресвітлий виказ, як і з боку виховання, так теж вічного забезпечення на Задніпров'ї» [12]. Отже, таке князівство мав очолювати князь, влада якого мала бути спадковою, що, з одного боку, відповідало вимогам тогочасних монархічних форм правління, а з іншого – унеможливило втручання Речі Посполитої в питання призначення або затвердження володаря. Детально подано владні повноваження князя, порядок взаємин між ним і місцевою шляхтою, обов'язки всього населення козацької держави виконувати повинності, сплачувати податки. Проте Й. Верещинський був мислителем своєї епохи, коли панували відносини сузеренітету-васалітету, і тому не міг пропонувати відверто сміливі рішення. Так, паралельно він зазначав, що влада князя має бути обмеженою, позаяк князь – це васал короля, а отже, зобов'язаний зібрати Військо Запорозьке для несення військової служби на користь корони.

Стосовно Війська Запорозького Й. Верещинський пропонує зберегти за ним інститут гетьманства, самоврядування, традиційні військові звичаї, козацьке звичаєве право, судочинство та взагалі розташування на Лівобережжі [6, с. 32].

Цікавими є пропозиції щодо земельної власності, яка мала стати основою економічного устрою Задніпровської держави і «закріплювалася за Військом Запорозьким через певний політико-адміністративний механізм – військово-територіальні полки» [6, с. 32]. Так, Військо поділялося на тринадцять полків, яким надавалося тринадцять територіальних округ, з яких мали забезпечуватися матеріальні потреби кожного полку і загалом Війська Запорозького. Основна частка натуральних і грошових надходжень призначалася адміністративним і військовим зверхникам Задніпровського князівства, тобто князю, гетьману, полковникам.

Запропонований Й. Верещинським порядок уведення у володіння також відповідав тогочасним вимогам інституту феодального держання. Так, передбачалося, що князь отримував територіальну округу довічно як позиттєвий володар, «для власного утримання і на полкові потреби йому надавався Переяслав зі всіма хуторами» [6, с. 33]. За такою ж правовою формулою «округи з містом та усіма хуторами» отримували відповідно гетьман і полковники.

Право присвоєння ренти ґрунтувалося на таких формах земельної власності: князівський домен і земельний фонд як спільний військовий скарб, а також землеволодіння старшин. Окрім того, на Задніпров'ї зберігалася шляхетське землеволодіння [6, с. 33].

Своїм проєктом Й. Верещинський ніби передбачив майбутній устрій Гетьманщини часів Хмельниччини: поділ на військово-територіальні полки, роздачу старшині земельних володінь, збереження за шляхтою, яка «служить Війську», її маєностей тощо. Отже, можемо погодитися, що наприкінці XVI ст. завдяки ідеям Й. Верещинського зароджуються погляди на козацтво як на суб'єкт політичного процесу.

Аналізуючи «Війську запорозькому пресвітлий виказ», І. Куташев підкреслює, що йдеться про автономне козацьке самоуправління, тут автором представлено проєкт утворення на території України князівств і козацьких територіальних полків, які мали охоплювати Лівобережжя, Київщину, Полісся, Білорусію. «Й. Верещинський мислить себе ідеологом Козацької держави, котра переживає період свого становлення і потребує як ідеології, так і чіткої внутрішньої структури» [5, с. 424–425].

Цікавим є наукове дослідження вітчизняного науковця І. Ярмошика щодо постаті Й. Верещинського в історіографії, проєкту створення козацького державного утворення, його стосунків із козацтвом, а також аналізу істориками його поглядів щодо державного та військового облаштування українських земель у складі тогочасної Речі Посполитої. Автором зазначено, що доктор теології, мислитель-гуманіст та київський римо-католицький єпископ Й. Верещинський походив з української православної родини, його батько був охрещений за римо-католицьким обрядом, тому Й. Верещинський був католиком у другому поколінні. Його політико-літературні твори з'явилися у 1590-х роках і були опубліковані у тогочасних польських друкарнях, зокрема у Кракові, а у середині XIX ст. стали більш доступними для науковців, перевидавалися польськими вченими, видавцями у різних наукових збірниках [13, с. 91].

Далі автор зауважує, що до творчості Й. Верещинського зверталися також і українські дослідники. Так, письменник П. Куліш згадував про його плани заселення безлюдних пустинь Південної Русі, історик Д. Яворницький обмежився негативним відгуком через запропоновану Й. Верещинським схему забезпечення козацького війська за рахунок євреїв, історик М. Грушевський підкреслив активне посередництво Й. Верещинського у перемовинах між козаками з короною польською. Одним із перших популяризаторів праць Й. Верещинського в українській історіографії був А. Стороженко, який називав його католицьким єпископом, єпископом-козаком, єпископом-воїном, «що дружив із запорожцями, який зі зброєю в руках відбивав набіги татар, дбав про заселення пустинних прикордонних територій» [13, с. 92]. Й. Верещинський сам називає себе «тим, який зичить козакам «установлення статечного і доброго ім'я та слави не смертальної в цілому світі», тобто бажає їм досягти державний статус й подає козакам програму будівництва Козацької держави» [6, с. 37].

Серед сучасних дослідників творчості Й. Верещинського І. Ярмошик називає: історика Т. Чухліба, який позитивно оцінив проєкт створення козацького державного утворення, але відзначив, що цей проєкт залишився утопічною ідеєю; історика П. Саса, який провів більш детальний аналіз політичних поглядів Й. Верещинського і зауважив, що він запровадив до політичної думки таку категорію, як «український народ», виробив план розбудови козацької держави в Подніпров'ї і вбачав у населенні України історично сформований етнос, який має територію і державне життя в минулому; письменника В. Шевчука, який відзначав, що Й. Верещинський є першим теоретиком-фундатором Козацької держави, тобто він обґрунтував державницький статус такого Українського задніпровського князівства у васальній залежності від короля Речі Посполитої, він «перший висловився про утворення на основі козацьких полків окремих адміністративно-територіальних одиниць, у яких населення підпадало б під юрисдикцію місцевих органів влади» [13, с. 93]. До речі, у рецензії Ю. Мицик кінця 90-х років ХХ ст. на монографію П. Саса щодо політичної культури українського суспільства кінця ХVІ – першої половини ХVІІ ст. зазначено, що автором «подано цікаві дані про те, як Верещинський запроваджував до політичної думки України такі категорії, як «народ», «вітчизна», як він обстоював проєкт козацької держави в Задніпров'ї тощо. Усі ці дані сприяють ламанню усталених стереотипів, за якими тільки православні були в ті часи патріотами України» [14, с. 127].

Дійсно, Й. Верещинський підносить козацтво до шляхетного рицарського стану, саме він визначив домінуючі ідейні постулати Козацької держави та її організаційну структуру. Його державотворчі постулати розвинув Б. Хмельницький під час національно-визвольної війни українського народу [15, с. 177].

Разом із тим, на думку інших дослідників, зокрема В. Смолія та В. Степанкова, слабким боком проєкту Й. Верещинського була недостатність безпосереднього зв'язку з національною ідеєю, позаяк задумане козацьке князівство не розглядалася ним як реалізація національно-політичних інтересів українського народу, хоча й було зроблено суттєвий крок до вироблення програми козацького автономізму, тобто автор бере вихідну ідею щодо козацької окремішності у суспільно-географічному просторі з одного середовища і переосмислює її відповідно до рівня власної політичної культури [6, с. 36].

Отже, деякі дослідники вважають ідеї Й. Верещинського утопічними, інші вважають, що він був не українським державотворцем, а прихильником польської експансії, але в політичних реаліях ХVІ ст. саме Й. Верещинський першим подав ідею Козацької держави, яка ще довго буде в основі суспільно-політичного мислення українців: спочатку шляхти, а потім козаків. Пізніше ця ідея буде продовжена І. Виговським, І. Мазепою та К. Розумовським, проте здійснити її до кінця так і не вдалося. До речі, серед науковців зустрічається і така думка, що Гадяцький договір із його генеральною ідеєю створення конфедерації трьох держав запізнився на сто років, вона могла б стати прогресивною саме в другій половині ХVІ ст., коли про це писав Й. Верещинський.

Погоджуємося з тими дослідниками, які вважають, що політичну концепцію Й. Верещинського певною мірою продовжили Северин Наливайко з його ідеями автономії козацької території, Симон Пекалід, який поєднав і порівняв дві політичні концепції – концепцію князівської України та концепцію козацької України, Мартин Пашковський зі своєю державницькою концепцією та багато інших державних діячів та мислителів [15, с. 177–179]. Аналіз і подальше дослідження цих державницьких концепцій, виявлення динаміки та особливостей щодо характеру політичних ідей державності періоду становлення Козацької держави представляються актуальними і важливими.

Висновки. У багатому на активні суспільно-політичні події ХVІ ст. та перебуваючи в складних геополітичних умовах, на українських теренах формується власна українська політична думка і зароджується національна політико-правова ідеологія, зокрема і під впливом Відродження та Реформації як найзнаменніших подій пізнього західноєвропейського середньовіччя. Яскравою постаттю ХVІ ст. був відомий український філософ, політичний мислитель, доктор теології Й. Верещинський.

Саме він першим подав ідею Козацької держави, обґрунтував її автономію з чітко визначеними територіями і системою суспільно-політичних цінностей, яка ще довго буде в основі суспільно-політичного мислення українців. Завдяки ідеям Й. Верещинського зароджуються погляди на козацтво як на суб'єкт політичного процесу.

Й. Верещинський запропонував проєкт реорганізації Війська Запорозького на засадах найманого територіального війська, порівнюючи українських козаків з європейськими хрестоносцями та називаючи їх шляхетними лицарями, з метою оборони південних рубежів Речі Посполитої від татар й турків, а об'єднавчим чинником мала стати ідея християнської єдності з метою зупинення турецько-татарської навали. Й. Верещинський намагався поєднати інтереси козацтва і корони, пропонуючи забезпечити козацтву незалежне місце в суспільній структурі, тобто своєрідний варіант державної розбудови країни.

Зазначені вище особливості ідей Й. Верещинського свідчать про те, що його творчість, його ідеї і праці кардинально відрізнялися від ідей сучасників, вони мали революційний характер у тогочасних політичних реаліях. І сьогодні серед дослідників немає одностайності щодо оцінки творчості державотворчих ідей

Й. Верещинського, зокрема деякі автори вважають його прихильником польської експансії, а ідеї утопічними, деякі звинувачують у недостатності безпосереднього зв'язку з національною ідеєю.

Подальша соціально-політична ситуація характеризується тим, що відбувалося зростання національної самосвідомості і політичної активності козацтва. Це певним чином впливало на подальший розвиток політичних ідей державності та виникнення нових державницьких концепцій, що пояснює необхідність подальшого дослідження історичних передумов та особливостей політико-правових ідей зазначеного періоду.

Література:

1. Донченко О.І. Вітчизняна політико-правова думка Гетьманщини періоду Руїни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 30–36. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/34854/1/30-36.pdf> (дата звернення: 15.04.2023).

2. Сонько Я.В. Договори з Річчю Посполитою у формуванні Української державності: історико-правовий аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Т. 30(69). № 5. С. 30–35. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/5_2019/8.pdf (дата звернення: 21.03.2023).

3. Сас П.М. Верещинський Йосип. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 5. Біографічна частина: А–М* / відп. ред. М.М. Варварцев. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 331. URL: http://history.org.ua/LiberUA/vidnos_2014_5/vidnos_2014_5.pdf (дата звернення: 21.03.2023).

4. Верещинський Йосип. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ : Абрис. 2002. 742 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004608 (дата звернення: 21.03.2023).

5. Куташев І. Політична думка доби становлення козацької держави. *Наукові записки*. 2005. Вип. 30. Кн. 2. С. 420–434. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kutashev_politychna.pdf (дата звернення: 21.03.2023).

6. Терлюк І.Я., Флис І.М. Політико-правова доктрина козацького державотворення: нарис історії української державної ідеї. Львів : Вид-во Тараса Сороки, 2008. 300 с.

7. Донченко О.І. Особливості становлення і розвитку політико-правових ідей в Україні у XVI–XVII століттях. *Соціологія права*. 2021. № 3–4. С. 16–26. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/32571> (дата звернення: 15.04.2023).

8. Куренний Л.Ю. Загальноєвропейський зміст реформаційних рухів в Україні в XVI–XVII століттях. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 4. С. 99–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrs_2013_4_18 (дата звернення: 15.03.2023).

9. Донченко О.І. Політико-правові ідеї Гетьманщини в період національно-визвольної війни. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 12–20. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/32896> (дата звернення: 21.03.2023).

10. Вирський Д. Йосипа Верещинського проєкт реєстрового козацького полку 1594. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2016. Вип. 26. С. 112–124. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/104852/07Vyrskyy.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.03.2023).

11. Спосіб осади нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для його королівської милості і коштів коронних. *Ізборник 1. Українська суспільно-політична думка. Переклади текстів XVI–XVII ст. Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9-ти т. Київ : Дніпро, 2001. Т. 2, 3. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm> (дата звернення: 21.03.2023).

12. Війську запорозькому пресвітлий виказ, як і з боку виховання, так теж вічного забезпечення на Задніпров'ї. *Ізборник 2. Українська суспільно-політична думка. Переклади текстів XVI–XVII ст. Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9-ти т. Київ : Дніпро, 2001. Т. 2, 3. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus23.htm> (дата звернення: 21.03.2023).

13. Ярмошик І. Державотворчі проєкти київського римо-католицького єпископа Юзефа Верещинського (1530–1598 рр.) в історіографії. *Роль римо-католицької церкви в суспільному житті Волині-Житомирщини у XVIII – XX ст.: до 275-річчя освячення кафедрального собору св. Софії у Житомирі* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Житомир, 26 червня 2021 р. С. 90–97. URL: http://eprints.zu.edu.ua/33386/1/%D0%AF%D1%80%D0%BC%D0%BE%D1%88%D0%B8%D0%BA_2021.pdf (дата звернення: 21.03.2023).

14. Мицик Ю.А., Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 125–128. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1998/5/13.pdf> (дата звернення: 21.04.2023).

15. Куташев І. Політичні ідеї періоду становлення Козацької держави. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 176–186. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kutashev_politychni-1.pdf (дата звернення: 15.04.2023).

References:

1. Donchenko O.I. (2023). Vitchyzniana polityko-pravova dumka Hetmanshchyny periodu Ruiny [Domestic political and legal opinion of the Hetmanate during the period of Ruin]. *Yurydychnyi naukovy elektronnyi zhurnal*, No. 2, P. 30–36. [in Ukrainian]
2. Sonko Ya.V. (2019). Dohovory z Richchiu Pospolytoiu u formuvanni Ukrainskoi derzhavnosti: istoryko-pravovyi aspekt [Treaties with the Polish-Lithuanian Commonwealth in the formation of Ukrainian statehood: historical and legal aspect]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky*. Tom 30 (69), No. 5, P. 30–35. [in Ukrainian]
3. Sas P.M. (2014). Vereshchynskiy Yosyp [Vereshchynskiy Yosyp]. Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk. Vypusk 5. Biohrafichna chastyna: A–M / Vidp. red. M.M. Varvartsev. K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. s. 331. [in Ukrainian].
4. Vereshchynskiy Yosyp (2002). [Vereshchynskiy Yosyp]. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk / NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody; [redkol.: V.I. Shynkaruk (holova) ta in.]. Kyiv. Abrys. s. 742. [in Ukrainian].
5. Kutashev I. (2005). Politychna dumka doby stanovlennia kozatskoi derzhavy [Political opinion of the time of the formation of the Cossack state]. *Naukovi zapysky*. 2005. Vypusk 30, knyha 2, P. 420–434. [in Ukrainian].
6. Terliuk I.Ia., Flys I.M. (2008). Polityko-pravova doktryna kozatskoho derzhavotvorennia: narys istorii ukrainskoi derzhavnoi idei [The political and legal doctrine of Cossack state formation: an outline of the history of the Ukrainian state idea]. Lviv: Vyd-vo Tarasa Soroky. 300 s. [in Ukrainian].
7. Donchenko O.I. (2021). Osoblyvosti stanovlennia i rozvytku polityko-pravovykh idei v Ukraini u XVI – XVII stolittiakh [Features of formation and development of political and legal ideas in Ukraine in the XVI–XVII centuries]. *Sotsiologhiia prava*, No. 3–4, P. 16–26. [in Ukrainian]
8. Kurenyi L.Yu. (2013). Zahalnoievropeiskiy zmist reformatsiinykh rukhiv v Ukraini v XVI–XVII stolittiakh [Pan-European content of reformation movements in Ukraine in the 16th and 17th centuries]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, No. 4, P. 99–104. [in Ukrainian].
9. Donchenko O.I. (2022). Polityko-pravovi idei Hetmanshchyny v period natsionalno-vyzvolnoi viiny [Political and legal ideas of the Hetmanate during the national liberation war]. *Kyivskiy chasopys prava*, No. 1, P. 12–20. [in Ukrainian]
10. Vyrskiy D. (2016). Yosypa Vereshchynskoho proekt reiestrovoho kozatskoho polku 1594 [Joseph Vereshchynsky's project of the register Cossack regiment 1594]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, Vyp. 26, P. 112–124. [in Ukrainian].
11. Sposib osady novoho Kyieva i oborony kolyshnoi stolytsi Kyivskoho kniazivstva vid vsiakoi zahrozy bez zatrat dlia yoho korolivskoi mylosti i koshtiv koronnykh (2001) [Elector Ukrainian social and political opinion]. *Pereklady tekstiv XVI – XVII st. [Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky*. U 9-ty t. K.: Dnipro, T. 2, T. 3.]. [in Ukrainian].
12. Viisku zaporozkomu presvitlyi vykaz, yak i z boku vykhovannia, tak tezh vichnogo zabezpechennia na Zadniprovi (2001) [Elector Ukrainian social and political opinion]. *Pereklady tekstiv XVI – XVII st. [Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky*. U 9-ty t. K.: Dnipro, T.2, T.3.]. [in Ukrainian].
13. Yarmoshyk I. (2021). Derzhavotvorchi proekty kyivskoho rymo-katolytskoho biskupa Yuzefa Vereshchynskoho (1530–1598 rr.) v istoriografii [The state-building projects of the Roman Catholic bishop of Kyiv Joseph Vereshchynskiy (1530-1598) in historiography]. *Rol rymo-katolytskoi tserkvy v suspilnomu zhytti Volyni-Zhytomyrshchyny u KhVIII – XX st.: do 275-richchia osviachennia kafedralnogo soboru sv. Sofii u Zhytomyri: materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (Zhytomyr, 26 chervnia 2021 r.)*. P. 90–97. [in Ukrainian].
14. Mytsyk Yu.A. (1998). SAS P.M. Politychna kultura ukrainskoho suspilstva (kinets XVI – persha polovyna XVII st.) [Political culture of Ukrainian society (the end of the 16th – the first half of the 17th century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. No. 5. P. 125–128. [in Ukrainian].
15. Kutashev I. (2007). Politychni idei periodu stanovlennia Kozatskoi derzhavy. [Political ideas of the period of formation of the Cossack state]. *Politychni menedzhment*, No. 2. P. 176–186. [in Ukrainian].

УДК 342.565.5

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-4](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-4)

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТИ

Левенець Анжела Вікторівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного права та правосуддя,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1941-513X>

У статті досліджуються питання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності в аспекті забезпечення їхньої доброчесності. Проаналізовано сучасний стан нормативного регулювання дисциплінарної відповідальності суддів, визначено залежність дисциплінарних стягнень від конкретних видів дисциплінарних проступків. Також розглядається суб'єктний склад дисциплінарних проваджень щодо суддів; акцентовано увагу на тому, що це питання є одним із ключових в аспекті забезпечення принципу незалежності судді, який має бути дотриманий у демократичній державі. Поєднання принципів незалежності та відповідальності суддів регулюється численними нормами міжнародного права та ґрунтується на особливій сфері здійснення правосуддя, об'єктом праці у якій є живі люди. Саме тому до суддів більшою мірою висуваються вимоги морально-етичного характеру, які охоплюються категорією доброчесності, оскільки від дотримання цих вимог залежить загальний стан забезпечення верховенства права та захисту прав людини.

Окрему увагу приділено останнім правовим позиціям Верховного Суду щодо практики розгляду скарг на рішення про дисциплінарну відповідальність судді. Так, Верховний Суд підкреслив, що під час здійснення дисциплінарних проваджень на суддю не розповсюджується принцип презумпції невинуватості, оскільки застосовність цього принципу обмежується лише кримінальними справами. За умови розгляду спорів, які охоплюються цивільно-правовим аспектом, тягар доведення вини може перекладатися на відповідача. Також проаналізовано позицію Верховного Суду, яка стосується звільнення судді за результатами дисциплінарного провадження: відповідно до неї, суд під час розгляду справ про оскарження рішень Вищої ради правосуддя про звільнення судді, які були постановлені у результаті здійснення дисциплінарного провадження, не можуть оцінювати факти чи обставини дисциплінарної справи. Обґрунтовано висновок, що така позиція відповідає положенням закону, який містять конкретний та вичерпний перелік підстав для оскарження рішень Вищої ради правосуддя про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності до Великої Палати Верховного Суду.

Ключові слова: доброчесність судді, дисциплінарна відповідальність, тягар доведення вини, міжнародні стандарти відповідальності судді, презумпція невинуватості.

Levenets Anzhela. Disciplinary responsibility in the mechanism for ensuring the goodness of judges: national and international context

The article examines the issue of bringing judges to disciplinary responsibility in the aspect of ensuring their integrity. The current state of regulatory regulation of disciplinary liability of judges is analyzed, the dependence of disciplinary penalties on specific types of disciplinary offenses is determined. The subject structure of disciplinary proceedings against judges is also considered, attention is focused on the fact that this issue is one of the key ones in the aspect of ensuring the principle of independence of the judge, which must be observed in a democratic state. The combination of the principles of independence and responsibility of judges is regulated by numerous norms of international law and is based on a special sphere of administration of justice, the object of work in which are living people. That is why judges are increasingly subject to demands of a moral and ethical nature, which are covered by the category of «integrity», since the general state of ensuring the rule of law and the protection of human rights depends on compliance with these requirements. Special attention is paid in the article to the latest legal positions of the Supreme Court regarding the practice of reviewing complaints against decisions on disciplinary liability of judges. Thus, the Supreme Court emphasized that the principle of presumption of innocence does not apply to the judge during disciplinary proceedings, since the applicability of this principle is limited only to criminal cases. Under the condition of consideration of disputes that are covered by the civil law aspect, the burden of proving guilt may be transferred to the defendant. The position of the Supreme Court regarding the dismissal of a judge as a result of disciplinary proceedings was also analyzed: according to it, the court, when considering cases of appeal against decisions of the High Council of Justice on the dismissal of a judge, which were decided as a result of disciplinary proceedings, cannot assess the facts or circumstances of a disciplinary case. The conclusion that such a position corresponds to the provisions of the law, which contain a specific and comprehensive list of grounds for appealing the decisions of the High Council of Justice on bringing judges to disciplinary responsibility to the Grand Chamber of the Supreme Court, is substantiated.

Key words: judge's integrity, disciplinary responsibility, burden of proof of guilt, international standards of judge's responsibility, presumption of innocence.

Вступ. Однією з найсуттєвіших вимог сучасного українського суспільства є попит на доброчесних державних службовців, особливо на доброчесних суддів. Визначення доброчесності як одного з критеріїв відповідності кандидата на посаду судді отримало конституційне закріплення у результаті судової реформи 2016 р., але фактично стало логічним продовженням оновлення всієї політичної системи держави після подій Революції гідності 2013–2014 рр. Від моменту встановлення доброчесності як однієї з вимог, якій має відповідати кандидат на посаду судді чи діючий суддя, у науковій та практичній площинах постає багато питань щодо сутності, змісту, критеріїв визначення доброчесності, її показників та методики їх перевірки. Не менш актуальними є питання притягнення до відповідальності недоброчесних суддів, що є логічним завершенням відповідних перевірок. Саме у цьому аспекті часто виникають проблеми, пов'язані з оскарженням результатів перевірки на доброчесність, апеляванням до суб'єктивного розуміння її змісту, відсутністю чітко правових формулювань критеріїв доброчесності і т. д.

Матеріали та методи. Вивченням питань юридичної відповідальності суддів займалися відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема В. Бойко, Л. Москвич, О.О. Пунда, О.В. Когут, В.В. Ріхтер, А. Музиченко. Проте дослідження інституту відповідальності судді в аспекті забезпечення доброчесності є новою проблемою для вітчизняної науки, ураховуючи новизну самого явища доброчесності та наявні складнощі розуміння її змісту та вимог.

Метою дослідження є аналіз дисциплінарної відповідальності судді як елементу забезпечення доброчесності всього суддівського корпусу, визначення підстав та принципів застосування дисциплінарної відповідальності судді на основі порівняння практики національних та міжнародних судів. Методами здійснення наукового дослідження є порівняльно-правовий, системного аналізу, а також формально-юридичний та системно-структурний.

Результати. Дисциплінарна відповідальність судді є важливим елементом його правового статусу. Розділ VI Закону України «Про судоустрій та статус суддів» регулює підстави дисциплінарної відповідальності суддів, процедури дисциплінарного провадження та види дисциплінарних стягнень, окремі особливості їх застосування.

Загалом слід відзначити, що дисциплінарна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, яка застосовується у разі невиконання або неналежного виконання службових обов'язків, порушення трудової дисципліни, скоєння правопорушень, пов'язаних зі здійсненням професійної діяльності. Дисциплінарна відповідальність суддів ускладнюється тим фактом, що значна частина вимог до його професійної діяльності пов'язана із зобов'язаннями морально-етичного характеру, які охоплюються категорією доброчесної поведінки. Погоджуємося з тезою А. Музиченка, що «посада судді, безспірно, відноситься до тих професій, моральний аспект у яких відіграє основоположну роль. Це професії, де «об'єктом праці» виступають живі люди, де в процесі професійної діяльності відбувається вторгнення у внутрішній світ людини часто в критичних життєвих ситуаціях» [1, с. 84]. Саме враховуючи цю особливість діяльності судді, забезпечення доброчесного суддівського корпусу є надважливим завданням для будь-якої демократичної держави. Логічно очікувати, що таке забезпечення є неможливим без дієвих та ефективних процедур притягнення до відповідальності недоброчесних суддів.

Аналізуючи нормативний складник дисциплінарної відповідальності суддів, слід звернутися до ст. 106 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», у якій міститься вичерпний перелік підстав такої відповідальності. Загалом таких підстав закон містить 19 пунктів, значна частина з яких стосується порушень процесуального характеру, які пов'язані зі здійсненням правосуддя. Стосовно порушень вимог доброчесності як підстав для дисциплінарної відповідальності, то вони містяться у п. 3, п.п. 9–12, 15–19 ч. 1 ст. 106 Закону. Так, п. 3 містить положення, що підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності судді є «допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу» [2, ст. 106]. У інших пунктах підставами для відповідальності є неподання або несвоєчасне подання декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, родинних зв'язків та доброчесності, зазначення у цих деклараціях неправдивої інформації чи зазначення неповної інформації, «допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна» [2, ст. 106].

Окрім зазначеного переліку підстав, особливостями дисциплінарної відповідальності суддів є також спеціальний суб'єктний склад, який має право здійснювати дисциплінарне провадження та накладати дисциплінарні стягнення на суддів. Ця особливість зумовлена статусом самих суддів, яким відповідно до Конституції та чинного законодавства має бути забезпечено принцип незалежності діяльності та виключення

будь-яких обмежень або втручань у здійснення ними правосуддя. Єдиним органом, який відповідно до чинного законодавства може притягати суддів до дисциплінарної відповідальності, є Вища рада правосуддя (далі – ВРП) та Дисциплінарні палати, які утворюються у її складі з числа членів ВРП (далі – ДП). ДП розглядають скарги на суддів та виносять рішення по дисциплінарних провадженнях, які можуть бути оскаржені виключно до Вищої ради правосуддя, а ті, своєю чергою, можуть бути оскаржені до Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) (згідно з ч. 7 ст. 266 Кодексу адміністративного судочинства України). Подати скаргу на дії судді може будь-яка особа, якій відомі відповідні факти, особисто або через адвоката. Форма та пояснення до написання скарги містяться на офіційному вебсайті Вищої ради правосуддя. Тут варто відзначити такий факт, що за окремі порушення вимог доброчесності судді (неподання, несвоєчасне подання декларації про родинні зв'язки або декларації доброчесності, подання у них завідомо неправдивої інформації) первісну перевірку проводить не дисциплінарний інспектор ВРП, а Вища кваліфікаційна комісія України (далі – ВККСУ). Своєю чергою, через низку причин, які призвели до тривалого блокування роботи цього органу, можна сказати, що відповідні порушення з боку суддів залишалися без належного реагування.

Найбільше питань в аспекті притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності виникає у зв'язку з питанням забезпечення їх незалежності. В одному з ключових рішень ЄСПЛ «Олександр Волков проти України», постановлене 9 січня 2013 р., саме і було зазначено про системні недоліки інституту дисциплінарної відповідальності суддів в Україні, основними з яких були: можливість притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення присяги; відсутність чіткого нормативного визначення «порушення присяги» як підстави для дисциплінарної відповідальності; відсутність часових обмежень щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, що, своєю чергою, призводило до правової невизначеності, і т. д. Усі констатовані недоліки дали змогу ЄСПЛ дійти висновку про відсутність реального поділу гілок влади на три гілки, залежність судової влади від інших гілок влади та посадових осіб, а також політизованість механізму притягнення до відповідальності суддів. Істотні зрушення у вирішенні окреслених системних проблем відбулися після проведення масштабної конституційно-судової реформи 2016 р., у процесі якої було визначено такі питання, як: чіткий перелік підстав дисциплінарної відповідальності, пропорційність у застосуванні дисциплінарних стягнень залежно від змісту дисциплінарного проступку, обмеження строку притягнення до дисциплінарної відповідальності трирічним терміном (на що особливо звернув увагу ЄСПЛ) та ін. В аспекті поєднання принципів незалежності суддів та їх відповідального ставлення до виконання власних обов'язків можна навести положення Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, п. 11 якої закріплює, що «зовнішня незалежність не є прерогативою чи привілеєм, наданим для задоволення власних інтересів суддів. Вона надається в інтересах верховенства права та осіб, які домагаються та очікують неупередженого правосуддя. Незалежність суддів слід розуміти як гарантію свободи, поваги до прав людини та неупередженого застосування права» [3].

Види дисциплінарних стягнень, які можуть бути накладені на суддю, передбачені ст. 109 Закону «Про судоустрій та статус суддів» і за ступенем тяжкості становлять певну систему – від попередження через догану, сувору догану, подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя, подання про переведення до суду нижчого рівня та подання про звільнення з посади [2, ст. 109]. Що цікаво відзначити, у Законі містяться певні обмеження щодо видів дисциплінарних стягнень, які не можуть застосовуватися за певні види дисциплінарних проступків, тобто передбачено принцип пропорційності. Так, у разі притягнення до дисциплінарної відповідальності на підставі цитованого нами вище п. 3 ст. 106 Закону, у якому йдеться про недоброчесну поведінку судді, не можуть бути застосовані найлегші дисциплінарні стягнення, передбачені п.п. 1–3 ст. 109 Закону, а саме: попередження, догана чи сувора догана, так само як і за п.п. 10–12, 14, 15, у яких містяться такі склади дисциплінарних проступків, як зазначення у деклараціях судді недостовірної інформації або використання статусу судді для отримання неправомірної вигоди чи допущення іншої недоброчесної поведінки судді або членів його сім'ї. Із такого підходу законодавця можемо зробити висновок, що порушення вимог доброчесності та професійної етики судді вважаються більш шкідливими для суспільства, а отже, більш тяжкими видами дисциплінарних проступків, аніж порушення процесуального характеру, пов'язані із відправленням правосуддя.

Одним із питань, яке часто постає у практиці здійснення дисциплінарних проваджень або ж оскарження рішень органів дисциплінарного провадження, є питання презумпції невинуватості судді та перекладення тягаря доведення на суддю. Відповідь на це питання надала ВП ВС у межах розгляду скарги на рішення Вищої ради правосуддя від 22 жовтня 2020 р. № 2932/0/15-20, ухвалене за результатами розгляду скарги на рішення її Третьої Дисциплінарної палати від 24 червня 2020 р. № 1956/3дп/15-20. Так, ВП ВС висловила позицію: «Гарантована пунктом 2 статті 6 Конвенції презумпція невинуватості застосовується до процедури, яка за своєю суттю є кримінальною і в межах якої суд робить висновок про вину особи саме в кримінально-правовому сенсі (Рішення ЄСПЛ від 11 лютого 2003 р. у справі *Ringvold v. Norway*, заява

№ 34964/97). Отже, зазначена гарантія не може бути поширена на дисциплінарні й інші провадження, які згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції охоплюються поняттям спору щодо прав та обов'язків цивільного характеру» [4, п. 109].

Таку саму позицію ЄСПЛ надав у Рішенні по справі «Гогітідзе та інші проти Грузії», постановлене 12 травня 2015 р. (заява № 36862/05). Факти справи стосувалися подій у Грузії після Трояндової революції, коли до влади прийшов демократичний проєвропейський уряд і почалися численні розслідування корупційних правопорушень, здійснених посадовими особами різних рівнів та гілок влади, а також конфіскація майна, яке мало сумнівне походження та джерела походження якого не могли бути підтвержені відповідними посадовими особами. Саме конфіскацію оскаржували заявники, апелюючи до порушення державою ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (права власності) у поєднанні з ч. 1 та ч. 2 ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд) у контексті того, що держава переклала на них тягар доведення та порушила принцип презумпції невинуватості. Щодо цих тверджень ЄСПЛ зазначає: «Процедура конфіскації, така як цивільне провадження *in rem* у цій справі, що не впливає з обвинувального вироку або процесу ухвалення вироку і, таким чином не кваліфікується як покарання, а скоріше є засобом контролю за користуванням майном у контексті статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції і не може дорівнювати «визначенню кримінального обвинувачення» у контексті пункту 1 статті 6 Конвенції і має розглядатися в межах «цивільної» глави цього положення» [5, п. 125]. «Щодо першого, більш обмеженого аспекту пункту 2 статті 6, роль якого полягає у захисті права тієї чи іншої звинуваченої людини вважатися невинною виключно у межах кримінальної справи, Суд повторює, спираючись на своє усталене прецедентне право, що постанова про конфіскацію майна застосовується у цивільному судочинстві *in rem*, без кримінального обвинувачення, і це має не каральний, а профілактичний і/або компенсаційний характер і, отже, не може спричинити застосування цього положення» [5, п. 126].

Досить цікавою в аспекті практики оскарження рішень ВРП щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є позиція ВП ВС, висловлена у справі № 9901/87/21 (Постанова від 6 квітня 2023 р.): «У межах судового розгляду, предметом якого є законність рішення ВРП про звільнення судді, не можуть оцінюватись обставини дисциплінарної справи відносно судді (у тому числі мотиви ВРП й оцінка нею обставин, що стали підставою для прийняття рішення в межах дисциплінарного провадження стосовно судді, а також окремі процедурні рішення цього органу). Рішення ВРП про звільнення судді з посади не є рішенням про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, а лише видається на його підставі, за своєю суттю таке рішення є «кадровим» [6]. Така позиція є логічною, урахувавши наявність спеціально створеного органу для здійснення дисциплінарних проваджень щодо суддів у особі ВРП та її ДП, а також наявний механізм оскарження таких рішень до ВС, винятковими підставами якого є такі: «1) склад Вищої ради правосуддя, який ухвалив відповідне рішення, не мав повноважень його ухвалювати; 2) рішення не підписано будь-ким зі складу членів Вищої ради правосуддя, які брали участь у його ухваленні; 3) суддя не був належним чином повідомлений про засідання Вищої ради правосуддя, якщо було ухвалено будь-яке з рішень, визначених пунктами 2–5 частини десятої статті 51 цього Закону; 4) рішення не містить посилань на визначені законом підстави дисциплінарної відповідальності судді та мотиви, з яких Вища рада правосуддя дійшла відповідних висновків» [7, ст. 52].

Також ВП ВС наголосила: «Кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення, крім випадків, установлених статтею 78 цього Кодексу. В адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності **покладається на відповідача**» [6].

Висновки. Питання дисциплінарної відповідальності суддів були і залишаються одними з найбільш складних та актуальних у системі конституційно-правового статусу судді як носія державної влади. У межах нашого дослідження важливо відзначити, що встановлення доброчесності як окремої конституційної вимоги до суддів або кандидатів на посаду судді призвело до розширення кола підстав для дисциплінарної відповідальності за порушення цієї вимоги, причому аналіз судової практики останніх років свідчить, що саме недотримання вимог доброчесності часто стає підставою для внесення подання про звільнення судді з посади. Слід також зазначити, що національна судова практика відповідно до міжнародних стандартів (зокрема, практики Європейського суду з прав людини) виходить із того, що дисциплінарні провадження проти суддів не обмежуються принципом презумпції невинуватості, який має застосування у суто кримінальних справах, а також що тягар доведення вини у таких справах не порушує принципу незалежності судової влади. Також вагомою вважаємо позицію суду щодо неможливості оцінки мотивів притягнення до дисциплінарної відповідальності або перегляду інших обставин дисциплінарного провадження.

Інститут дисциплінарної відповідальності є важливим складником у механізмі забезпечення доброчесності суддів, проте її реалізація ускладнюється через те, що значна частина питань, пов'язаних із критеріями визначення доброчесності судді, суб'єктами їх встановлення та перевірки, охопленням категорією

добросчесного способу життя не лише судді, а й членів його сім'ї та багато інших, досі залишається неозначеною та має відносний характер. Саме у цьому аспекті особливе значення мають подальші наукові дослідження відповідних проблем.

Література:

1. Музиченко А. Порушення правил суддівської етики – підстава дисциплінарної відповідальності судді: межі застосування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 87. С. 84–87.
2. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р., зі змінами. URL: Про судоустрій і статус су... | від 02.06.2016 № 1402-VIII (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
3. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів. URL: Рекомендація CM/Rec (2010) ... | від 17.11.2010 № (2010)12 (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 червня 2021 р., справа № 11-396cap20. URL: Єдиний державний реєстр судових рішень (court.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
5. Справа «Гогітідзе та інші проти Грузії» : Рішення ЄСПЛ від 12.05.2015 (заява № 36862/05). URL: Рішення ЄСПЛ у справі Гогітідзе та інші проти Грузії (неофіційний переклад).doc (live.com) (дата звернення: 10.04.2023).
6. Велика Палата Верховного суду: під час розгляду законності рішення ВРП про звільнення судді не можуть оцінюватися мотиви ВРП й інші обставини. *Судово-юридична газета*. 2023. 23 квітня. URL: ВП ВС: під час розгляду законності рішення ВРП про звільнення судді не можуть оцінюватися мотиви ВРП й інші обставини / Публікації / Судово-юридична газета (sud.ua).
7. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 р., зі змінами. URL: Про Вищу раду правосуддя | від 21.12.2016 № 1798-VIII (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).

References:

1. Muzychenko, A. (2011). Porushennia pravyl suddivskoi etyky – pidstava dystsyplinarnoi vidpovidalnosti suddi: mezhi zastosuvannia [Violation of the rules of judicial ethics – the basis of disciplinary responsibility of a judge: limits of application]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*. 87, 84–87 [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2016, Yuni 2). Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii ta status suddiv» [About the judiciary and the status of judges] [online]. Retrieved from: Про судоустрій і статус су... | від 02.06.2016 № 1402-VIII (rada.gov.ua) [in Ukrainian].
3. Recommendation CM/Rec (2010, November 17) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding judges: independence, effectiveness and duties: adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe [online]. Retrieved from: Рекомендація CM/Rec (2010) ... | від 17.11.2010 № (2010)12 (rada.gov.ua) [in Ukrainian].
4. Grand Chamber of the Supreme Court Resolution 2021 June 3, case No. 11–396sap20 [online]. Retrieved from: Єдиний державний реєстр судових рішень (court.gov.ua) [in Ukrainian].
5. CASE OF GOGITIDZE AND OTHERS v. GEORGIA: Decision of the ECtHR dated May 12, 2015 (Application no. 36862/05) [online]. Retrieved from: Рішення ЄСПЛ у справі Гогітідзе та інші проти Грузії (неофіційний переклад).doc (live.com) [in Ukrainian].
6. Judicial and legal newspaper (2023). Velyka palata Verkhovnoho sudu: pid chas rozghliadu zakonnosti rishennia VRP pro zvilnennia suddi ne mozhut otsiniuvatys motyvy VRP y inshi obstavyny [Grand Chamber of the Supreme Court: when considering the legality of the decision of the Supreme Administrative Court to dismiss a judge, the motives of the Supreme Court and other circumstances cannot be assessed]. *Sudovo-iurydychna hazeta*. Retrieved from: ВП ВС: під час розгляду законності рішення ВРП про звільнення судді не можуть оцінюватися мотиви ВРП й інші обставини / Публікації / Судово-юридична газета (sud.ua) [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2016 December 21). Zakon Ukrainy «Pro Vyshchu radu pravosuddia» [About the Supreme Council of Justice] [online]. Retrieved from: Про Вищу раду правосуддя | від 21.12.2016 № 1798-VIII (rada.gov.ua) [in Ukrainian].

UDC 341.018

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-5](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-5)

SANCTIONS AS A TOOL TO ACHIEVE COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL LAW: SOME ISSUES OF NATIONAL IMPLEMENTATION AND ENFORCEMENT

Nihreieva Olena

PhD in Law, Associate Professor,
General Law Disciplines and International Law Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4719-6050>
Scopus ID: 57564137400

The article is dedicated to sanctions as a tool for enforcing international legal obligations. In particular, some issues of their implementation at the national level are considered. The author analyzes the recent practice and legislation of the US, the EU, Canada and Ukraine. The choice of these actors is explained by their active participation in sanctions imposed on the Russian Federation in relation to its invasion of Ukraine. The main purpose of the study is to make a comparative analysis of national regulations in order to make recommendations for the improvement of the Law of Ukraine «On Sanctions» under which the sanctions on the Russian Federation and their residents are imposed. The publication considers such questions as the definition of sanctions or restrictive measures as they are often named, the grounds of their adoption, their types and enforcement. The last aspect is of great importance due to the fact that private companies often try to evade sanctions because for them sanctions mean restriction of their economic activities and, consequently, financial loss. In this regard the enforcement practice of the US is very useful and can be considered to be an example to follow for Ukraine and even for the EU. At the same time a very broad basis for US sanction imposition poses the question of their lawfulness both through the prism of international economic law and international human rights law. In this connection it is suggested that Ukraine should have a reasonable and more logical approach to the formulation of grounds for sanctions adoption that would be more consistent with the legal positions of other states applying sanctions in order to enforce international law.

Key words: sanctions, restrictive measures, enforcement, sanctions implementation, types of sanctions, sanctions evasion, Russian invasion of Ukraine.

Нігреєва О. О. Санкції як інструмент примушення до дотримання міжнародного права: деякі питання національної імплементації та забезпечення виконання

Статтю присвячено санкціям як інструменту забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань. Зокрема, розглянуто окремі питання їх імплементації на національному рівні. Авторка аналізує сучасну практику та законодавство США, ЄС, Канади та України. Вибір цих акторів пояснюється їхньою активною участю у санкціях, запроваджених проти Російської Федерації у зв'язку з її вторгненням в Україну. Основною метою дослідження є порівняльний аналіз національних нормативно-правових актів із метою вироблення рекомендацій щодо вдосконалення Закону України «Про санкції», згідно з яким запроваджено санкції щодо Російської Федерації та її резидентів. Розглянуто такі питання, як визначення санкцій чи обмежувальних заходів, як їх часто називають, підстави їх запровадження, види та порядок забезпечення дотримання на національному рівні. Останній аспект має велике значення у зв'язку з тим, що приватні компанії часто намагаються уникнути санкцій, оскільки для них санкції означають обмеження економічної діяльності і, як наслідок, фінансові втрати. У цьому плані правозабезпечувальна практика США є дуже корисною і може розглядатися як приклад для наслідування в Україні і навіть у ЄС. Водночас дуже широке підґрунтя для застосування санкцій у США викликає питання щодо їх правомірності як у контексті міжнародного економічного права, так і міжнародного права прав людини. У зв'язку із цим пропонується, щоб Україна мала виважений та більш логічний підхід до формулювання підстав для застосування санкцій, який би більш корелював із правовими позиціями інших держав, які застосовують санкції з метою забезпечення дотримання міжнародного права.

Ключові слова: санкції, обмежувальні заходи, забезпечення дотримання, імплементація санкцій, види санкцій, ухилення від санкцій, російське вторгнення в Україну.

Introduction. One of the well-known problems of international law is the lack of a uniformed and centralized enforcement system that would guarantee the compliance with it similarly to national law. Even though in the 20th century the elements of a centralized enforcement appeared within the UN system, it still remains undeveloped. In these conditions states continue to turn to self-help measures in order to protect their interests and rights and achieve compliance with international law by other states. The above measures can have different names and characteristics, but the term “sanctions” are probably the most popular and broadly used.

Recently their application has extremely increased in the context of confronting the aggression of the Russian Federation against Ukraine. Indeed, in the situation where the UN Security Council remains blocked by Russia's veto, states are compelled to impose unilateral sanctions for the enforcement of the obligations under the UN Charter. In fact, such sanctions are not homogeneous in terms of their legal nature and international legal

regulation. Actually, the above term is often used both to the sanctions authorized by international organizations, e.g. the Security Council of the UN, and those applied by states unilaterally, though the legality of the latter sometimes is questionable. Within the last group countermeasures imposed by an injured state and autonomous sanctions applied by a third state should be distinguished as well. If the first remedy is considered lawful, surely provided that material and procedural conditions of their application are met, the legality of the second group is not so obvious, first of all, because these sanctions are often of economic character and, thus, may be considered to be violations of states' international trade obligations. In the same vein some of them can constitute breaches of international human rights law.

To avoid the sanctions legality problem states have to be very careful with their correct application, which in its turn should be based on a clear and effective national legislation. The latter is important for the solution of another problem related to sanctions, namely their enforcement at the national level. In fact, sanctions effectiveness is frequently undermined by private persons and companies evasion. So, in order to combat it national law should contain measures to provide compliance by them. Unfortunately, for the moment national law of many states shows the scarcity of sanctions legal regulation. Distinct approaches to sanctions implementation and enforcement can be met as well. In this regard the Law of Ukraine "On Sanctions" significantly amended in 2022¹ deserves special consideration. It seems that some of its provisions should be more developed and coordinated with relative acts of other states imposing sanctions on Russia. It is necessary for at least two purposes. Firstly, it will make it easier to collaborate internationally within the post-war settlement arrangements. As it is proposed by Sara Elizabeth Dill and Layla Abi-Falah in "*Sanctions in the Ukraine–Russian War. Proposed Solutions for the Peace Process and War Crimes Prosecution*", taking into consideration differences in procedures, legal standards, and opportunity for relief between various countries "a uniform agreed standard and process that will be applied by the parties involved in any decisions or procedures involving sanctions, reparations, forfeitures, or the return of assets in this conflict" should be created [1]. Secondly, possible inconsistency of some national law provisions with international rules on sanctions can potentially lead to their judicial revision both at national and international level. So, for the Ukrainian authorities it is very important to act within a legal framework and be sure of the legality of their decisions. Thus, in the article some main characteristics and novelties in the sphere of sanctions national implementation and enforcement will be discovered. In particular, it will dwell upon their national definitions, imposition grounds and enforcement. Emphasis will be placed on the relevant practice of the US, the EU and Canada, the study of which in our opinion is absolutely needed for the improvement of the legal regulation of sanctions in Ukraine.

Materials and methods. Sanctions issues have attracted a lot of attention within the science of national and international law. Among the authors that have recently dedicated their research to this topic Tom Ruys, Larissa van den Herik, Craig Martin, Iryna Bogdanova, Andrew Mitchell, Mirco Sossai, Nadia Zelyova, Matyas Mytro must be mentioned. Special attention is to be paid to the doctoral dissertation of Iryna Bogdanova "Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights: The Impact of the Principle of Common Concern of Humankind" published in 2022 [2]. The current research is based on the conclusions made by the above-mentioned authors and the comparative study of relative national legislation of the EU, the US and Canada, which gives the possibility of making recommendations and proposals for the future amendment of the Law of Ukraine "On Sanctions". The choice of the above states is explained by a significant contribution made by them in the sanctions imposed on the Russian Federation from 2014.

Discussion. First of all, it should be noted that restrictive measures considered in the article appear in the national and international discourse under different names. For instance, the US and Ukraine use the term "sanctions". In the US economic sanctions are imposed mostly under the International Emergency Economic Powers Act and the National Emergencies Act, even though the term itself is not mentioned and not defined in these acts [3, 4]. At the same time it is broadly used on the site of the Office of Foreign Assets Control, which is responsible for their administration and enforcement.

Canada prefers the term of "special economic measures", which according to Art. 3.1 of the Special Economic Measures Act of 1992 are measures approved: 1) where an international organization of states or association of states of which Canada is a member calls on its members to do so, 2) a grave breach of international peace and security has occurred, 3) gross and systematic human rights violations have been committed in a foreign state or 4) acts of significant corruption involving a national of a foreign state have been committed [5].

The EU prefers the term "restrictive measures" even though the term "sanctions" is used in parallel. Article 29 of the Treaty on European Union and Art. 215 of the Treaty on the Functioning of the European Union constitute the legal basis for their imposition. According to Art. 29 "the Council shall adopt decisions which shall define the approach of the Union to a particular matter of a geographical or thematic nature. Member States shall ensure that

¹ On 12 May 2022 the Law of Ukraine "On the Main Principles of Forced Seizure of Property of the Russian Federation and Its Residents in Ukraine" was adopted, which gave to the Ukrainian authorities a right not only to freeze, but also to confiscate the named property under certain conditions.

their national policies conform to the Union positions” [6]. These provisions are detailed by Art. 215, which sets out that where such a decision is adopted providing for the interruption or reduction, in part or completely, of economic and financial relations with one or more third countries, the Council, acting by a qualified majority on a joint proposal from the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy and the Commission, shall adopt the necessary measures [7]. The Council may also adopt restrictive measures against natural or legal persons and groups or non-State entities.

At the same time on the official website of the European Council sanctions are defined as preventive measures which allow the EU to respond swiftly to political challenges and developments that go against its objectives and values. For example, sanctions can target terrorism, nuclear proliferation activities, human rights violations, annexation of foreign territory, deliberate destabilization of a sovereign country, cyber-attacks [8]. They are also defined as an essential tool of the EU's Common Foreign and Security Policy that seek to bring about a change in the policy or conduct of those targeted, with a view to promoting the objectives of the EU policy [9].

Concerning Ukraine, in Art. 1 of the Law of Ukraine “On Sanctions” they are defined as “special economic and other restrictive measures” that can be applied in relation to a foreign state, a foreign legal person, a legal person that is under the control of a foreign legal person or a non-resident natural person, foreigners, stateless persons, as well as persons that carry out terrorist activities for the purpose of protecting national interests, national security, sovereignty and territorial integrity of Ukraine, countering terrorist activities, as well as preventing violations and restoring violated rights, freedoms and legitimate interests of citizens of Ukraine, society and the state [10].

For the sake of completeness, it should be mentioned that in international practice other terms are also used. For instance, the term "unilateral coercive measures" can be found in the documents of the UN bodies [11]. The discrepancy in terminology is related to the different understanding of the term “sanctions” in international legal science and practice: in a broad sense, it is used to denote any coercive measures taken by states or other international law subjects, in a narrow sense the term “sanctions” relates only to state countermeasures or exclusively to measures taken within the framework of international organizations, e.g. the UN Security Council sanctions [12].

So, the above definitions comparative analysis gives us reasons to think that in the issue of terminology Ukraine has tried to follow the EU approach. At the same time the purposes of sanctions imposition are different. Actually their formulation in the Ukrainian law seems more the enumeration of situations in which sanctions application can be needed. Before dwelling upon this issue, we proceed with the analysis of a legal approach to it in domestic law of other subjects under consideration.

Regarding the situations that can constitute grounds to approve sanctions according to the US regulation, they are specified by § 1701(a) of the International Emergency Economic Powers Act, according to which relative authorities granted to the President may be used to deal with an “unusual and extraordinary threat, which has its source in whole or substantial part outside the United States, to the national security, foreign policy, or economy of the United States, if the President declares a national emergency with respect to such threat” [3]. Among such threats armed hostilities in which the United States are engaged or attacks realized by a foreign country or foreign nationals against the US give to the President an extraordinary power to confiscate property of the person under sanctions (§ 1702(c) [3]. So, in comparison with a quite broad Ukrainian approach to designate the list of grounds, the US applies sanctions mostly as a reaction to national security threats.

Instead the list of the grounds or circumstances mentioned in Art. 4.1 (1) of the Canada Special Economic Measures Act of 1992 is longer and more detailed. Among them are: (a) a decision or a recommendation of an international organization of states or association of states, of which Canada is a member, to take economic measures against a foreign state; (b) a grave breach of international peace and security ... that has resulted in or is likely to result in a serious international crisis; (c) gross and systematic human rights violations (that) have been committed in a foreign state; or (d) acts of significant corruption, including bribery, the misappropriation of private or public assets for personal gain, the transfer of the proceeds of corruption to foreign states or any act of corruption related to expropriation, government contracts or the extraction of natural resources, committed by a national of a foreign state who is either a foreign public official or an associate of such an official [5]. Apart from the Special Economic Measures Act, in Canada sanctions can be imposed under the United Nations Act of 1985 and the Justice for Victims of Corrupt Foreign Officials Act of 2017 (the Sergei Magnitsky Law) [13, p. 42].

As we can see, the Canadian approach to sanctions impositions is quite broad, since they can be applied to enforce not only mandatory decisions of international organizations, but their recommendations as well. Canada can impose sanctions as a reaction to human rights violations, but only in the situations when they are of gross and systematic character that seems logical, since individual human rights violations are a part of everyday life of each state and they can be addressed through other means. Instead the Law of Canada does not mention national security threats among the circumstances in which sanction imposition is possible. This gives us reasons to suppose that a possible scope of their application is much narrower than in the US where the state of national emergency can be easily declared and prolonged by the President in very different situations. For example, on 9 September 2022,

consistent with section 202(d) of the National Emergencies Act, 50 U.S.C. 1622(d), President Biden once again continued for 1 year the national emergency previously declared on 14 September 2001 with respect to the terrorist attacks of 11 September 2001 and the continuing and immediate threat of further attacks on the United States [14]. So, this emergency has been already lasting for more than 22 years.

The EU approach to sanctions adoption is based on the objectives of the Common Foreign and Security Policy, one of the EU pillars. These objectives are enumerated in Par. 2 of Art. 21 of the Treaty on the European Union. In brief they are promoting international peace and security, preventing conflicts, supporting democracy, the rule of law and human rights and defending the principles of international law [6]. In more details the aims are specified on the site of the Council of the EU, where next policies are mentioned: terrorism, nuclear proliferation activities, human rights violations, annexation of foreign territory, deliberate destabilization of a sovereign country, cyber-attacks [8]. As we can see the grounds for sanctions imposition within the EU framework are closely related to values promoted at the international level, such as peace and security and human rights. Such a broad formulation significantly extends restrictive measures scope.

Article 3 of the Law of Ukraine is of great importance since in Par. 1 it concretizes the bases or grounds for sanctions imposition. Among them are: 1) actions of a foreign state, a foreign legal or physical person, other subjects that create real and/or potential threats to national interests, national security, sovereignty and territorial integrity of Ukraine, promote terrorist activities and/or violate the rights and freedoms of man and the citizen, the interests of society and the state, lead to the occupation of the territory, expropriation or limitation of property rights, causing property losses, creating obstacles to sustainable economic development, full exercise of rights and freedoms by citizens of Ukraine; 2) resolutions of the General Assembly and the Security Council of the United Nations; 3) decisions and regulations of the Council of the European Union; 4) facts of violations of the Universal Declaration of Human Rights, the Charter of the United Nations [10].

Another basis for the application of sanctions is also the commission by a foreign state, a foreign legal person, a legal person that is under the control of a foreign legal person or a non-resident natural person, a foreigner, a stateless person, as well as subjects who carry out terrorist activities, of the above actions in relation to another foreign state, citizens or legal persons of the latter [10].

Thus, the Ukrainian law establishes different grounds for sanctions imposition, among which threats to national security dominate. At the same time human rights protection also occupies an important place. Meanwhile, the possibility of adopting sanctions as a reaction to situations in other countries is provided as well. Given the fact that this option is mentioned in separate Par. 3 of Art. 1, the conclusion about an autonomous character of such measures can be drawn.

The above brief overview of national legal approaches to the sanctions imposition let us make some suggestions about the relevant provisions of the Law of Ukraine. Firstly, they seem too broadly formulated due to the fact that situations falling under Par.1 (a) regulation are almost unlimited. Secondly, the resolutions of the General Assembly are mentioned among the legal acts that justify sanctions imposition, even though its decisions are of a recommendatory nature. Thirdly, the choice of international legal instruments mentioned in Par. 1 (4) surprises given the fact that these two acts have a different legal nature. Their mentioning as a basis for sanctions application can be possibly explained by the fact that the provisions of both can be considered as universally binding. Actually being initially recommendatory, the Universal Declaration of Human Rights is now considered by many scholars as containing customary norms, even though this status is not established for all its provisions [15, p. 526–527]. Lastly, single facts of violations of the Universal Declaration of Human Rights, in our viewpoint, can not constitute sufficient grounds for sanctions imposition. So, this condition must be specified.

Due to a big difference between the forms of government and organization of the subjects under consideration, there is no sense to make a comparison in terms of the effectiveness of sanctions imposition procedure and relative authorities' powers distribution. For the sake of completeness it should be mentioned that in Canada sanctions imposition is within the competence of the government (the Governor in Council), in the US – within the President's competence. In the EU sanctions are adopted by the Council of the EU decisions according to a proposal made by the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. Based on the above decision, the High Representative and the European Commission present a joint proposal for a Council regulation on the adoption of which the European Parliament is later informed. In Ukraine most sanctions can be imposed by a decree of the President of Ukraine approved on the basis of the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine acting under the authority of the President of Ukraine. But a decree on sectoral sanctions imposition requires a further approval by the Parliament of Ukraine within 48 hours. Finally, the decision on property confiscation set out in Par. 1 (1 *prim*) of Art. 4 of the Law "On Sanctions" can be taken exclusively by national courts (Par. 3 (2) of Art. 5) [10].

Special attention should be paid to the types of sanctions that can be imposed under different jurisdictions. This issue deserves a separate study that can embrace and analyze a huge bunch of existing restrictive measures not only for the purpose of their enumeration and classification, but, first of all, for the purpose of their legality

testing both at the national and international law levels. In this regard it is worth mentioning that Art. 4 of the Law of Ukraine enumerates more than 25 types of sanctions that can be distinguished on the basis of their content and this list is not exhaustive. Under such regulation Ukrainian authorities are granted quite broad powers to adopt new sanctions that can be potentially unlawful from the international law perspective, e.g. in the WTO or international human rights law framework. At the same time they can be contested within the national legal system, in particular, concerning the possibility of sanctions imposing on the nationals of Ukraine involved in terrorism². As it has been already stressed in experts' publications the imposition can be legally doubtful before the guilt of these persons is established in court [16]. It seems that the same reasoning concerns foreigners and stateless persons as well.

The above mentioned characteristics are not the only differences between states applying sanctions. One can easily find different approaches to enforcement as well. Actually the last aspect is the most important for the effectiveness of sanctions. It can be explained by the unwillingness of private actors, first of all multinational companies, to follow them. So, states should elaborate effective legal framework for sanctions evasion prevention, detection and combating. In this regard the national enforcement measures are of great significance.

Unfortunately many states have not established and implemented them yet. In this regard the US experience can be considered one of the most advanced. In the US a special authority for sanctions control is created. The Office of Foreign Assets Control (hereinafter – OFAC) of the US Department of the Treasury administers and enforces over 35 different sanctions programs. For this purpose the OFAC's Specially Designated Nationals and Blocked Persons List is maintained. Moreover, on October 15, 2021 OFAC issued “Sanctions Compliance Guidance for the Virtual Currency Industry” to prevent evasion through the cryptoassets industry often used for it recently. At the same time the extraterritorial effect of US secondary sanctions that makes them so effective deserves special attention under the prism of its lawfulness.

Meanwhile, in our opinion, the sanctions enforcement in the EU is much weaker due to the fact that the implementation and enforcement of EU sanctions is primarily the responsibility of the EU member states. Thus, national practice is very different. But the urgency of the present situation has stimulated its developments. On 2 December 2022 the European Commission presented a proposal to introduce a new directive which will harmonize the way member states investigate, prosecute and penalize individuals and entities for sanctions violations [17].

Actually civil or criminal penalties imposed for sanctions regime violations prove to be very effective in the US. The OFAC imposes a civil monetary penalty, whilst the US Department of Justice handles criminal violations of sanctions [18, c. 10]. The latter can include fines of up to \$1 million and prison terms of up to 20 years per violation. For example, in 2021 the Department ended a criminal case against “Societe Generale SA” related to violations of U.S. sanctions, only after the French bank agreed to pay \$1.34 billion and met the terms of a three-year deferred prosecution agreement [19].

In this regard it is to underline that the Law of Ukraine contains no provisions on monitoring, verification and enforcement of imposed sanctions that seriously undermines their effectiveness.

Results. The above analysis has shown that notwithstanding the great importance that sanctions have for the maintenance of international peace and security and the enforcement of international law both at the national and international levels their regulation is not homogeneous. In the context of the Russian invasion of Ukraine, economic sanctions have proved to be almost the only means to force Russia to return to compliance with its international obligations. Meanwhile, the Law of Ukraine “On Sanctions” still requires some modifications that would make it more effective and at the same less vulnerable to questions about their legality. In particular, 1) the grounds for sanctions imposition are to be better specified. It concerns both violations that give rise to sanctions and international legal acts that justify their imposition; 2) regarding human rights violations, it should be defined that only gross and systematic violations can constitute a legal basis for sanctions application; 3) in the matter of international legal acts, which adoption can activate sanctions regime, the approach chosen by the drafters of the Ukrainian law suggests that Ukraine can impose sanctions to enforce not only internationally binding acts, but not binding ones as well. In the last case the Ukrainian authorities should take into account that such sanctions could be contested through, for instance, the WTO Dispute Settlement Body; 4) in order to increase sanctions effectiveness the provisions on sanctions compliance monitoring, control and enforcement are to be adopted. It is extremely important given close contacts that national business groups have traditionally maintained with Russian economic actors.

Being in fact countermeasures, sanctions imposed by Ukraine on the Russian Federations and natural and legal persons affiliated with it and involved in its peace breaking policy can be easily justified through the prism of state responsibility legal regime. But it should be recalled that their legality still can be questioned under international and national human rights law. In this regard a better consistency of the Ukrainian law with the relative acts of other states would serve its improvement in terms of lawfulness and effectiveness.

---

² In Art. 1 of the Law of Ukraine “On Sanctions” it is set out that sanctions can be applied in relation to “persons that carry out terrorist activities”. This term supposedly embraces not only foreigners, but also Ukrainian nationals.

Bibliography:

1. Dill S., Abi-Falah L. Sanctions in the Ukraine–Russian War Proposed Solutions for the Peace Process and War Crimes Prosecutions: Ukraine Options Paper. *Lauterpacht Centre for International Law of the University of Cambridge, Ukraine Peace Settlement Project: Settlement Options*, 24 June 2022. URL: <https://www.lcil.cam.ac.uk/researchcollaborative-projects-housed-lcilukraine-peace-settlement-project/settlement-options>
2. Bogdanova I. *Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights: The Impact Of The Principle Of Common Concern Of Humankind*. Leiden, Boston: Brill/Nijhoff, 2022. 378 p.
3. International Emergency Economic Powers Act of 1977, Title 50 of the U.S. Code, Chapter 35 – International Emergency Economic Powers. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/chapter-35>
4. National Emergencies Act of 1976, Title 50 of the U.S. Code, Chapter 34. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter34&edition=prelim>
5. Special Economic Measures Act of 1992, Statute of Canada. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/S-14.5/page-1.html#h-434046>
6. Consolidated Version of the Treaty on the European Union. *Official Journal of the European Union*, C 326/13, 26 October 2012. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/teu_2016/art_29/oj
7. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*, C 202/144, 7 June 2016. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/art_215/oj
8. Different Types of Sanctions; European Council, Council of the EU. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/different-types/>
9. How and When the EU Adopts Sanctions; European Council, Council of the EU. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/>
10. On Sanctions: Law of Ukraine of 14 August 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
11. Report of the Special Rapporteur on the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights: Human Rights Council, UN Doc. A/HRC/30/45, 2015. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/177/05/PDF/G1517705.pdf?OpenElement>
12. Pellet A., Miron A. Sanctions. *Max Planck Encyclopedias of International Law*, 2013. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e984>
13. Martin C. Economic Sanctions under International Law: A Guide for Canadian Policy. *SSRN Electronic Journal*, 2021. 60 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3973142
14. Continuation of National Emergency Declared by Proc. No. 7463: Notice of President of the United States, dated 9 September 2022, 87 F.R. 55897. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter34&edition=prelim>
15. Kaczorowska-Ireland A. *Public International Law*. London: Routledge, 2015. 922 p.
16. Tsvetkova K. Sanctions as an instrument of the Ukrainian government. *Golaw*, 20 August 2021. URL: <https://golaw.ua/insights/publication/sankcziyi-yak-instrument-ukrayinskoyi-vladi/>
17. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the Definition of Criminal Offenses and Penalties for the Violation of Union Restrictive Measures Brussels, 30 June 2022, (OR. en)10287/1/22 REV. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0684>
18. Boyle A. Checking the President’s Sanctions Powers: a Proposal to Reform the International Emergency Economic Powers Act. *Brennan Center for Justice at New York University School of Law*, 10 June 2021. URL: <https://www.brennancenter.org/>
19. U.S. ends Societe Generale Sanctions Case after Bank Complies with Agreement, *Reuters*, December 1, 2021. URL: <https://www.reuters.com/business/us-ends-societe-generale-sanctions-case-after-bank-complies-with-agreement-2021-11-30/>

References:

1. Dill S., Abi-Falah L. (2022). Sanctions in the Ukraine–Russian War Proposed Solutions for the Peace Process and War Crimes Prosecutions: Ukraine Options Paper. *Lauterpacht Centre for International Law of the University of Cambridge, Ukraine Peace Settlement Project: Settlement Options*, 24 June 2022. URL: <https://www.lcil.cam.ac.uk/researchcollaborative-projects-housed-lcilukraine-peace-settlement-project/settlement-options>.
2. Bogdanova I. (2022). *Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights: The Impact Of The Principle Of Common Concern Of Humankind*. Leiden, Boston: Brill/Nijhoff. 378 p.
3. International Emergency Economic Powers Act of 1977, Title 50 of the U.S. Code, Chapter 35 – International Emergency Economic Powers. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/chapter-35>
4. National Emergencies Act of 1976, Title 50 of the U.S. Code, Chapter 34. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter34&edition=prelim>
5. Special Economic Measures Act of 1992, Statute of Canada. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/S-14.5/page-1.html#h-434046>

6. Consolidated Version of the Treaty on the European Union. *Official Journal of the European Union*, C 326/13, 26 October 2012. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/teu_2016/art_29/oj
7. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*, C 202/144, 7 June 2016. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/art_215/oj
8. Different Types of Sanctions; European Council, Council of the EU. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/different-types/>
9. How and When the EU Adopts Sanctions; European Council, Council of the EU. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/>
10. On Sanctions: Law of Ukraine of 14 August 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
11. Report of the Special Rapporteur on the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights: Human Rights Council, UN Doc. A/HRC/30/45, 2015. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/177/05/PDF/G1517705.pdf?OpenElement>
12. Pellet A., Miron A. (2013) Sanctions. *Max Planck Encyclopedias of International Law*. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e984>
13. Martin C. (2021). Economic Sanctions under International Law: A Guide for Canadian Policy. *SSRN Electronic Journal*. 60 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3973142
14. Continuation of National Emergency Declared by Proc. No. 7463: Notice of President of the United States, dated 9 September 2022, 87 F.R. 55897. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter34&edition=prelim>
15. Kaczorowska-Ireland A. (2015). *Public International Law*. London: Routledge. 922 p.
16. Tsvetkova K. (2021). Sanctions as an instrument of the Ukrainian government. *Golaw*, 20 August 2021. URL: <https://golaw.ua/insights/publication/sankcziyi-yak-instrument-ukrayinskoyi-vladi/>
17. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the Definition of Criminal Offenses and Penalties for the Violation of Union Restrictive Measures Brussels, 30 June 2022, (OR. en)10287/1/22 REV. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0684>
18. Boyle A. (2021). Checking the President's Sanctions Powers: a Proposal to Reform the International Emergency Economic Powers Act. Brennan Center for Justice at New York University School of Law, 10 June 2021. URL: <https://www.brennancenter.org/>
19. U.S. ends Societe Generale Sanctions Case after Bank Complies with Agreement, *Reuters*, December 1, 2021. URL: <https://www.reuters.com/business/us-ends-societe-generale-sanctions-case-after-bank-complies-with-agreement-2021-11-30/>

УДК 343.341.4

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-6](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-6)

МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ ОХОРОНИ ПРАВ ДІТЕЙ ТА БАТЬКІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ

Павлова Тетяна Олександрівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права, кримінально процесу та криміналістики,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

Web of Science Researcher ID: ADI-6059-2022

У статті досліджено основні міжнародно-правові акти стосовно охорони прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами. Установлено, що свого активного обговорення та законодавчого визначення поставлена проблема набула починаючи з ХХ ст. Визначено, що охорона прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами відбувається у двох основних напрямках та на двох рівнях: по-перше, охорона прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами у разі притягнення до кримінальної відповідальності; по-друге, охорона прав дітей та батьків від протиправних посягань кримінально-правовими засобами. Указані напрями реалізуються на міжнародному та національному рівнях. Як правило, міжнародно-правові акти не визначають конкретні засоби досягнення будь-якої мети. На міжнародному рівні зазвичай закріплюються загальні принципи, концептуальні засади та загальна мета подолання загальної проблеми. Визначаються основні напрями, за яких у подальшому кожна держава самостійно реформує національне законодавство через ратифікацію міжнародно-правових актів, імплементацію їх положень, вдосконалення чи розроблення власної нормативно-правової бази з конкретного питання.

У ході проведеного дослідження нами було встановлено, що, по-перше, міжнародно-правова регламентація охорони прав дітей та батьків визначає основні концептуальні напрями протидії злочинності кримінально-правовими засобами; по-друге, з метою систематизації усіх міжнародно-правових актів у досліджуваній сфері нами була запропонована така їх класифікація: 1) міжнародно-правові акти, які містять основні стандарти охорони прав людини і зокрема дітей та батьків; 2) міжнародно-правові акти, спрямовані на охорону прав дітей та запобігання жорсткому поводженню з дітьми; 3) міжнародно-правові акти, спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї; по-третє, особливу увагу в міжнародно-правових актах присвячено охороні дитинства та материнства, при цьому потребує більш чіткої регламентації на міжнародно-правовому рівні охорона батьківства.

Ключові слова: міжнародно-правовий акт, охорона прав дітей та батьків, кримінально-правові засоби.

Pavlova Tetiana. The international aspect of the protection of the rights of parents and children by criminally-remedial means

The article examines the main international legal acts on the protection of the rights of children and parents by criminally-remedial means. It has been established that the problem has been actively discussed and defined in legislation since the 20th century. It was determined that the protection of the rights of children and parents by criminally-remedial means takes place in two main directions and at two levels. First, the protection of the rights of children and parents by criminally-remedial means when they are brought to criminal responsibility; secondly, protection of the rights of children and parents from illegal encroachments by criminally-remedial means. These areas are implemented at the international and national levels. As a rule, international legal acts do not define specific means of achieving any goal. At the international level, general principles, conceptual frameworks and a common goal of overcoming a common problem are usually established. The main directions are defined, according to which in the future each state will independently reform the national legislation through the ratification of international legal acts, the implementation of their provisions, improvement or development of its own regulatory and legal framework on a specific issue.

In the course of the conducted research, we established that, firstly, the international legal regulation of the protection of the rights of children and parents determines the main conceptual directions of combating crime by criminally-remedial means. Secondly, in order to systematize all internationally legal acts in the researched area, we proposed the following classification: 1) international legal acts that contain basic standards for the protection of human rights and, in particular, children's and parents' rights; 2) international legal acts aimed at protecting children's rights and preventing child abuse; 3) international legal acts aimed at overcoming and combating violence in the family. Thirdly, special attention in internationally legal acts is devoted to the protection of childhood and motherhood, while the protection of parenthood needs clearer regulation at the internationally legal level.

Key words: internationally legal act, protection of children and parents, criminally-remedial means.

Вступ. Суспільні відносини постійно змінюються та потребують правової регламентації, яка має відповідати практичним потребам суспільства, об'єктивним умовам життя держави та суспільства, забезпечуючи реалізацію прав та свобод людини та громадянина, які закріплені у Конституції України та базуються на міжнародно-правових нормах, ратифікованих Верховною Радою України.

Забезпечення дієвих механізмів охорони прав дітей та батьків на національному та міжнародно-правовому рівнях є одним із пріоритетних завдань цивілізованого світу. Охорона прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами, на нашу думку, відбувається у двох основних напрямках та на двох рівнях: по-перше, охорона прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами у разі притягнення до кримінальної відповідальності; по-друге, охорона прав дітей та батьків від протиправних посягань кримінально-правовими засобами. Указані напрями реалізуються на міжнародному та національному рівнях, які тісно пов'язані між собою та будуть розглянуті у статті.

Матеріали та методи. Одними з найбільш актуальних питань на міжнародному та національному рівнях залишаються жорстоке поводження з дітьми; застосування різних видів насильства, у тому числі щодо дітей, як сторонніми особами, так і членами сім'ї; охорона батьківства, особливо кримінально-правовими засобами, не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Проблематикою охорони прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами займаються такі вчені, як: О.Л. Беспаль, А.А. Вознюк, Т.М. Головка, О.О. Дудоров, І.М. Жаровська, С.М. Заброда, А.В. Ілліна, М.Я. Кондра, С.С. Косенко, К.С. Овсієнко, В.Ю. Омецинська, В.В. Пивоваров, Є.О. Письменський, М.М. Сірант, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонova, І.В. Шимончук та ін.

За допомогою методу аналізу та системно-структурного методу було визначено напрями та рівні захисту прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами. Використання догматичного методу дало можливість дослідити зміст міжнародно-правових актів та їхній вплив на реформування вітчизняного кримінального законодавства щодо охорони прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами.

Результати. Цивілізовані держави світу у численних міжнародно-правових актах неодноразово визнавали необхідність проведення активних заходів із метою всебічного заохочення більш рішучих та послідовних дій щодо протидії злочинності, у тому числі насильству, особливо щодо жінок і дітей та, зокрема, домашньому насильству; прийняття на себе зобов'язань щодо вжиття заходів, спрямованих на припинення насильства по відношенню до жінок і дітей, тощо. Як правило, міжнародно-правові акти не визначають конкретні засоби досягнення будь-якої мети. На міжнародному рівні зазвичай закріплюються загальні принципи, концептуальні засади та загальна мета подолання загальної проблеми, а також визначаються визначальні напрями, за яких у подальшому кожна держава самостійно реформує національне законодавство через ратифікацію міжнародно-правових актів, імплементації їхніх положень, удосконалення чи розроблення власної нормативно-правової бази з конкретного питання.

Із часів завершення Другої світової війни світ прийняв велику кількість міжнародно-правових актів, які мали забезпечувати виконання та реалізацію основних прав і свобод людини та громадянина. Так, із прийняттям Загальної декларації прав людини від 10.12.1948, яка проголосила право людини на життя, особисту недоторканність, заборону на насильство, тортури і жорстоке поводження, міжнародне співтовариство в багатьох подальших правових актах, резолюціях і рішеннях розвивало та відстоювало ці фундаментальні цінності.

Необхідність особливого захисту дітей уперше була проголошена в Женевській декларації прав дитини від 26.09.1924, потім підтверджена в Загальній декларації прав людини від 10.12.1948, а також у Декларації прав дитини від 20.11.1959 й закріплена в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16.12.1966 й у Конвенції про права дитини від 20.11.1989.

Материнство відносно нещодавно стало об'єктом міжнародно-правової охорони. Першим нормативним положенням у цій сфері стала ст. 25 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948, яка проголосила, що «материнство дає право на особливе піклування і допомогу» [1]. Щодо охорони батьківства, особливо кримінально-правовими засобами, це питання не набуло свого належного врегулювання на міжнародному рівні, тоді як на національному така тенденція вже має місце.

Пропонуємо класифікувати міжнародно-правові акти, які містять положення, присвячені охороні прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами, на такі групи: 1) міжнародно-правові акти, які містять основні стандарти охорони прав людини і зокрема дітей та батьків; 2) міжнародно-правові акти, спрямовані на охорону прав дітей та запобігання жорстокому поводженню з дітьми; 3) міжнародно-правові акти, спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї.

1) Міжнародно-правові акти, які містять основні стандарти охорони прав людини і зокрема дітей та батьків.

Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 [1], є центральним документом у сфері охорони прав людини. Указаний міжнародно-правовий акт визначає невід'ємні права, які мають усі люди без будь-яких винятків. Охорона прав дітей та материнства знаходять своє відображення у ст. 25 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої «материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу» [1]. Указане положення зумовлює наявність у національному законодавстві, зокрема кримінальному, низки гарантій і норм-заохочень для осіб, які мають дітей.

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18.12.1979 (далі – Конвенція від 18.12.1979) та ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24.12.1980 (є чинною на підставі Закону України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 № 1543-ХІІ). Конвенцію від 18.12.1979 ще називають «хартією про права жінок». Це один з основних міжнародних договорів у сфері прав людини в рамках системи договорів Організації Об'єднаних Націй, який покладає на держав-учасниць правові зобов'язання забезпечити повагу, захист і реалізацію прав людини жінок у різних сферах [3, ст. 16].

Наступним міжнародно-правовим актом у досліджуваній сфері є Загальна рекомендація № 21 Комітету ООН із ліквідації дискримінації стосовно жінок 1994 р. Стаття 16 вказаної рекомендації передбачає, що «держави-сторони повинні вжити всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації жінок у всіх питаннях, що стосуються шлюбу та сімейних стосунків, і гарантувати рівні права з чоловіками, а також однакові обов'язки щодо батьківства незалежно від того, перебуває пара у шлюбі чи ні, та вирішення питань, що стосуються дітей пари; у будь-якому разі інтереси дітей мають перевагу» [4].

2) Міжнародно-правові акти, спрямовані на охорону прав дітей та запобігання жорсткому поводженню з дітьми.

Декларація прав дитини, затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 1386 (XIV) від 20.11.1959, визначила основні принципи, які знайшли свою реалізацію в національному законодавстві країн, які ратифікували цей міжнародно-правовий акт. Принцип 6 Декларації прав дитини проголошує, що «дитина має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі – в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю» [5]. Указане положення знаходить своє втілення у численних нормах-пільгах, зокрема, у кримінальному законодавстві. Так, наприклад, ст. 79 Кримінального кодексу України (далі – КК України) України надає суду можливість застосувати щодо вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, звільнення від відбування покарання з випробуванням; ст. 83 КК України передбачає можливість звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років [6], тощо.

Наступним важливим документом у досліджуваній сфері є Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991. Ключовим положенням вказаного документу є ст. 3, відповідно до якої «у всіх діях щодо дітей незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [7]. Указане положення має концептуальний характер, оскільки впливає на всю систему національного законодавства кожної країни, яка ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини. Із метою забезпечення інтересів дитини кожна галузь права містить певні обмеження щодо участі дітей у будь-якій діяльності та гарантії, які надаються дітям та їхнім батькам; посилену відповідальність за порушення прав дітей, зокрема вчинення кримінального правопорушення щодо дитини; судові органи під час прийняття рішень щодо дитини мають діяти задля якнайкращого забезпечення інтересів дитини. «Держави-учасниці докладають усіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування» [7, ст. 18].

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення від 25.10.2007, яка була ратифікована Україною 20.06.2012, має на меті «запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьбу із цими явищами; захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства; сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей» [8]. Указаним міжнародним актом закріплюється, що кожна держава, яка ратифікувала цю Конвенцію, «уживає необхідних законодавчих або інших заходів для запобігання всім формам сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей і для захисту дітей» [8].

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення визначає перелік правопорушень, що стосуються дитячої проституції та порнографії, який має знайти своє втілення у законодавстві про кримінальну відповідальність усіх країн-учасниць. Окрім цього, регламентується порядок надання допомоги жертвам від вказаних протиправних дій, програми втручання та реабілітації та порядок проваджень у справах, пов'язаних з учиненням визначених цим міжнародним актом злочинів.

Ще одним джерелом права у досліджуваній сфері є Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 21.01.1996, яка була ратифікована Україною 03.08.2006. Важливість цього міжнародно-правового акту зумовлена тим, що проголошує: «У найвищих інтересах дітей підтримка їхніх прав, надання дітям

процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, за якого діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються» [9]. Указаним документом дитині гарантується низка прав, які вона може реалізувати під час судового провадження, у якому безпосередньо чи опосередковано вирішується питання про її права чи обов'язки або в якому дитина має інший передбачений законом процесуальний статус.

3) Міжнародно-правові акти, спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї.

На міжнародному та національному рівнях визнано, що домашнє насильство є грубим порушенням прав людини. Уперше на міжнародному рівні визначення домашнього насильства було надано у Модельному законодавстві ООН про домашнє насильство від 02.02.1996, у якому також було наголошено на необхідності державам забезпечити на законодавчому рівні ефективні заходи, спрямовані на реагування на факт домашнього насильства, шляхом надання повноважень у цій сфері правоохоронним органам, а також через закріплення у законодавстві процедури подання заяв потерпілими особами та порядку реагування на такі заяви.

Центральним документом у сфері протидії насильству у сім'ї є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 (Стамбульська конвенція).

Цінність цього документа, на думку О.В. Харитонової, полягає у тому, що він «має дуалістичну дію: як міжнародний договір про права людини і як міжнародний кримінально-правовий договір, спрямований на налагодження міжнародного співробітництва між усіма можливими учасниками у цій галузі» [10, с. 31], яка була ратифікована Верховною Радою України від 20.06.2022 та набула чинності для України з 01.11.2022.

Поняття домашнього насильства визначено у п. б ст. 3 Стамбульської конвенції, під яким необхідно розуміти «всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжям або партнерами незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні, або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні» [11]. Стамбульська конвенція була ратифікована Україною 20.06.2022, до того, після її підписання, у чинний Кримінальний кодекс України Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII були закріплені певні кримінально-правові засоби щодо охорони прав дітей та батьків, а саме криміналізовано домашнє насильство та його форми (ст. 126-1КК України); уведено обмежувальні заходи (ст. 91-1 КК України) тощо [6].

Окрему категорію джерел міжнародного права у сфері протидії домашньому насильству створюють рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи. Так, наприклад, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (85) 4 від 26.03.1985 має назву «Про насильство в сім'ї». Цим документом рекомендовано урядам держав-членів учинити низку дій із метою запобігання насильству в сім'ї. Так, наприклад, рекомендовано «сприяти поширенню серед сімей знань та інформації про соціальні та сімейні стосунки, ранньому виявленню потенційно конфліктних ситуацій та вирішенню міжособистісних та внутрішньосімейних конфліктів; забезпечити відповідну професійну підготовку для всіх осіб, які є відповідальними за втручання у випадку прояву насильства в сім'ї, зокрема для тих, які за своїми функціональними обов'язками мають виявляти такі випадки або мати справу з жертвами таких випадків» [12].

Рекомендації Асамблеї Ради Європи про домашнє насильство стосовно жінок № 1582 від 27.09.2002 визначають перелік заходів запобігання насильству в сім'ї. До таких заходів належать: «1) сприяння безперервному співробітництву й взаєморозумінню між поліцією, урядовими відомствами й неурядовими організаціями в боротьбі з насильством у сім'ї; 2) організація належної підготовки поліцейських, які взаємодіють із жертвами насильства в сім'ї» [13, с. 164]. Указаний перелік джерел міжнародного права може бути розширений.

З огляду на те, що Україна поки знаходиться на шляху до вступу у Європейський Союз (23.06.2022 набула статусу кандидата у членство ЄС), усі правові акти Європейського Союзу, у тому числі щодо захисту прав дітей та батьків, а саме п. 3 і 5 ст. 3 Договору про Європейський Союз, ст. 14(3), 24, 32, 33(2) і 34(1) Хартії основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000, акту Європейської Комісії від 4 липня 2006 р. під назвою «На шляху до Стратегії Європейського Союзу про права дитини» тощо, Україна може застосовувати лише як норми, адаптовані у своєму національному законодавстві, на підставі Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що затверджена Законом України від 18.03.2004 № 1629-IV [14, с. 55].

Висновки. У ході проведеного дослідження нами було встановлено, що, по-перше, міжнародно-правова регламентація охорони прав дітей та батьків визначає основні концептуальні напрями протидії злочинності кримінально-правовими засобами; по-друге, коло джерел міжнародного права, прямо чи опосередковано присвячених охороні прав дітей та батьків, є, на нашу думку, досить широким. Із метою систематизації

усіх міжнародно-правових актів у досліджуваній сфері нами запропоновано таку їх класифікацію: 1) міжнародно-правові акти, які містять основні стандарти охорони прав людини і зокрема дітей та батьків; 2) міжнародно-правові акти, спрямовані на охорону прав дітей та запобігання жорсткому поводженню з дітьми; 3) міжнародно-правові акти, спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї; по-третє, особливу увагу в міжнародно-правових актах присвячено охороні дитинства та материнства, при цьому охорона батьківства, особливо кримінально-правовими засобами, не набула свого належного врегулювання на міжнародному рівні, тоді як на національному така тенденція вже має місце.

Література:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Про охорону материнства : Конвенція від 28.06.1952 № 103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_122#Text.
3. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
4. Загальна рекомендація № 21 Комітету ООН із ліквідації дискримінації стосовно жінок від 1994 р. : Загальні рекомендації, ухвалені Комітетом ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок, № 1-37. URL: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/Загальні-рекомендації-Комітету-ООН.pdf>.
5. Декларація прав дитини від 20.11.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
6. Кримінальний кодекс : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
8. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення : Конвенція Ради Європи від 25.10.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
9. Про здійснення прав дітей : Європейська конвенція від 25.01.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135.
10. Харитонов О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок і домашньому насильству : науково-практичний посібник. Харків : Права людини, 2018. 344 с.
11. Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Конвенція Ради Європи від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
12. Про насильство в сім'ї : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (85) 4 від 26.03.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_264.
13. Заброна С.М. Міжнародно-правові стандарти поліцейської діяльності щодо протидії насильству у сім'ї. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 161–168.
14. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навчальний посібник. Харків : Лисенко І.Б., 2019. 386 с.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1948). Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 r. [Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. [in Ukrainian]
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2000). Pro okhoronu materynstva: Konventsiiia vid 28.06.1952 r. № 103 [About maternity protection: Convention of 28 June 1952]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_122#Text [in Ukrainian]
3. Verkhovna Rada of Ukraine (1999). Pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok: Konventsiiia, pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu OON 18.12.1979 r. [On the elimination of all forms of discrimination against women: Convention adopted by the UN General Assembly of 18 December 1979] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207. [in Ukrainian]
4. CEDAW (1994). Zahalna rekomendatsiia № 21 Komitetu OON z likvidatsii dyskryminatsii stosovno zhinok 1994 r.: Zahalni rekomendatsii, ukhvaleni komitetom OON z likvidatsii dyskryminatsii stosovno zhinok, № 1-37. [General Recommendation No. 21 of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women 1994: General recommendations adopted by the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women] Retrieved from: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/Загальні-рекомендації-Комітету-ООН.pdf> [in Ukrainian]
5. Deklaratsiia prav dytyny vid 20.11.1959 r. [Declaration of the Rights of the Child of 20 November 1959]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_38 [in Ukrainian]
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Kryminalnyi kodeks: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. [The Criminal Code: Law of Ukraine of 05 April 2001]. Data onovlennia: 27.01.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2014). Pro prava dytyny: Konventsiiia OON vid 20.11.1989 r. [On the rights of the child: Convention of the United Nations Organization of 20 November 1989] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian]

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho rozbeshchennia: Konventsiiia Rady Yevropy vid 25.10.2007 r. [On the protection of children from sexual exploitation and sexual abuse: the Convention of the Council of Europe of 25 October 2007] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 [in Ukrainian]

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2006). Pro zdiisnennia prav ditei: Yevropeiska konventsiiia vid 25.01.1996 r. [On the exercise of children's rights: the European Convention of January 25, 1996] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 [in Ukrainian]

10. Kharytonova O.V. (2018). Kliuchovi zasady hendernoi polityky v kryminalnomu pravi Ukrainy ta osnovni napriamy reform shchodo protydii nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu : nauko-vo-praktychnyi posibnyk [The key principles of gender policy in the criminal law of Ukraine and the main directions of reforms to combat violence against women and domestic violence]. Kharkiv: TOV «Vydavnytstvo «Prava liudyny». 344 s. [in Ukrainian]

11. Kharytonova O.V. (2022). Pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy: Konventsiiia Rady Yevropy vid 11.05.2011 r. [On the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena: the Council of Europe Convention of 11 May 2011] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [in Ukrainian]

12. Verkhovna Rada of Ukraine (1985). Pro nasyilstvo v simi: Rekomendatsiia Komitetu Ministriv Rady Yevropy № R (85) 4 vid 26.03.1985 r. [On domestic violence: Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe No. R (85) 4 of 26 March 1985] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_264.13#Text [in Ukrainian]

13. Zabroda S.M. (2012). Mizhnarodno-pravovi standarty politseiskoi diialnosti shchodo protydii nasyilstvu u simi [International legal standards of police activity in combating family violence]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. P. 161–168. [in Ukrainian]

14. Steshenko V.M. (2019). Pravovyi zakhyst prav ditei ta pidlitkiv i bezpechnyi informatsiinyi prostir [Legal protection of the rights of children and adolescents and a safe information space]. Navch. posibnyk. Kharkiv : Lysenko I. B., 386 p. [in Ukrainian]

УДК 342.1.25 (477)

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-7](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-7)

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Прієшкіна Ольга Василівна,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

професор кафедри конституційного права та правосуддя,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Статтю присвячено сутності міжнародно-правових стандартів прав людини, їх імплементації у національне законодавство. Обґрунтовано актуальність даного дослідження на сучасному етапі розвитку нашої держави, яка полягає, по-перше, у чітко сформованому зовнішньополітичному курсі на вступ до ЄС та НАТО, а по-друге, у необхідності протистояти новим викликам побудови демократичної правової держави в умовах повномасштабної війни та прямої загрози державному суверенітету та державній цілісності країни. Обґрунтовано, що сьогодні в незалежній Україні особливого значення набуває проблема реального забезпечення прав і свобод людини та громадянина, яка тісно пов'язана як із недостатнім рівнем дотримання закріплених у Конституції прав і свобод із боку держави, так і в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень. Аналіз системного дослідження свідчить, що динаміка адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу висвітлює важливість функції визначення впливу норм Конституції на суспільні відносини в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України, визначила зміст поняття «конституційне регулювання», яке є показником важливості ухвалення та внесення поправок до Конституції України в сучасних кризових реаліях. Окрему увагу приділено питанням історичної еволюції конституційного регулювання прав та свобод людини в Україні, проведено порівняльний аналіз конституційного регулювання прав та свобод в Україні на різних етапах, визначено позитивні аспекти сучасного стану закріплення конституційних прав та свобод в Україні, особливо в контексті закріплення нових видів прав, як-то екологічні та інформаційні права. Доведено, що у нашій державі набуває поширення теорія визнання людської гідності, яка є інтегративною властивістю природи людини, а проблема імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство України ще потребує консолідованої діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: Конституція України, Декларація прав людини, права та свободи, міжнародно-правові стандарти, імплементація.

Priieshkina Olha. Implementation of international legal standards of human rights and freedoms in the national legislation of Ukraine

The article is devoted to the essence of international legal standards of human rights, their implementation in national legislation. The relevance of this research at the current stage of the development of our state is substantiated, which consists, first, in a clearly formed foreign policy course for joining the EU and NATO, and, second, in the need to face new challenges of building a democratic legal state in the conditions of a full-scale war and a direct threat state sovereignty and state integrity of the country. In the course of the study, it was substantiated that today in independent Ukraine, the problem of real provision of human and citizen rights and freedoms is of particular importance, which is closely related both to the insufficient level of observance of the rights and freedoms enshrined in the Constitution by the state, and to the insufficient level of their protection from offenses. The analysis of the systematic study shows that the dynamics of the adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union highlighted the importance of the function of determining the influence of the Constitution's norms on social relations in the conditions of the European and Euro-Atlantic integration of Ukraine, determined the meaning of the concept of "constitutional regulation", which is an indicator of the importance of adopting and amending the Constitution of Ukraine in modern crisis realities. Particular attention is paid to the issues of the historical evolution of the constitutional regulation of human rights and freedoms in Ukraine, a comparative analysis of the constitutional regulation of rights and freedoms in Ukraine at different stages is carried out, the positive aspects of the current state of constitutional rights and freedoms in Ukraine are determined, especially in the context of establishing new types of rights, such as environmental and informational rights. It has been proven that the theory of recognition of human dignity, which is an integrative property of human nature, is spreading in our country, and the problem of implementing international legal standards into the national legislation of Ukraine still requires the consolidated activity of all state authorities and local self-government bodies.

Key words: Constitution of Ukraine, Declaration of human rights, rights and freedoms, international legal standards, implementation.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення прав людини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стала однією з найбільш актуальних проблем людства. Саме людина в теорії та практиці конституціоналізму посідає головне місце, оскільки вона є головним орієнтиром розвитку сучасної держави.

Захист прав людини виступає органічною частиною системи конституціоналізму та містить нормативні, процесуальні та інституціональні засоби і механізми. «Людина приречена бути вільною», – такою фразою виразив суть теорії прав людини французький філософ Жан Поль Сартр.

У конституційній історії незалежної України вперше широке коло прав та свобод людини проголосив Третій Універсал Української Центральної Ради [1, с. 112–113].

У звичаєвому праві різних країн світу всі проблеми правового статусу людини та громадянина вирішуються по-різному.

Нині існують чотири теоретико-методологічні підходи до вирішення цієї проблеми:

- ліберальна концепція;
- колективістська концепція;
- концепція, яка пов'язана з особливим підходом до мусульманського права;
- концепція, що склалася у звичаєвому праві деяких країн тропічної Африки, Океанії, Латинської Америки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прав та свобод людини і громадянина в Україні та імплементація міжнародно-правових стандартів у національне законодавство викликають особливий інтерес не лише у теоретиків, а й дуже часто стають темою для дискусій серед практиків у різних галузях права. Дослідженню фундаментальних засад інституту прав та свобод людини та громадянина, імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство присвячено роботи вітчизняних учених М.О. Баймуратова, Ю.О. Волошина, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики, О.Ф. Фрицького, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, О.Н. Ярмиша та ін. Незважаючи на наявність численних наукових праць, у яких були розглянуті питання прав і свобод людини та громадянина та їх міжнародно-правових стандартів, процес імплементації цих стандартів у національне законодавство недостатньо висвітлено у правовій науці та залишаються деякі проблеми.

Саме цим, передусім, зумовлені актуальність та теоретична значимість проведеного дослідження, що має величезне значення для розвитку науки конституційного та міжнародного права.

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу міжнародних стандартів прав і свобод людини та громадянина, їх імплементації в національне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Розробники проекту Конституції України 1996 р. використали саме ліберальну концепцію прав людини, згідно з якою кожна людина від моменту народження наділена невід'ємними правами, а саме: обмеження прав людини і громадянина можливе лише у зв'язку із забезпеченням охорони конституційного ладу, громадського порядку, прав та свобод інших осіб.

Війна в Іраку 2003–2011 рр. надала новий поштовх для дослідження вченими принципів захисту прав людини, незастосування сили чи погрози силою, захисту людської гідності, територіальної цілісності та суверенітету в умовах військових конфліктів.

Водночас висунення на перший план міждержавного співробітництва людини, її прав та інтересів зумовило істотні зміни у правовому статусі людини: якщо раніше її правовий статус визначався винятково нормами національного права, то нині завдяки розвитку міжнародного гуманітарного права та виникненню великої кількості міжнародних органів, що займаються захистом прав людини, людина отримала можливість від власного імені виступати на міжнародній арені на захисті своїх порушених прав [2, с. 414].

На сучасному етапі розвитку людства «каталог» прав людини та громадянина значно розширився та сьогодні налічує так звані «права четвертого покоління» (права на мир, на ядерну безпеку, на космос), соматичні права (право на смерть, права у сфері трансплантації, права ембріону, репродуктивні права, права на зміну статі), розширилися права індивідів на участь у політичному житті тощо.

У Конституції України 1996 р. із 48 статей II Розділу, який присвячений правам людини та громадянина, 37 статей містять перелік найголовніших прав і свобод людини, та лише чотири статті закріплюють обов'язки громадян. Особливого значення набуває проблема реального забезпечення прав і свобод людини та громадянина, яка тісно пов'язана з недостатнім рівнем дотримання закріплених у Конституції прав та свобод із боку держави, так і в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень.

Сьогодні «трьома китами» глобальної системи захисту прав людини виступають Загальна декларація прав людини (1948 р.) [3], Міжнародний пакт про громадянські та цивільні права [4] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [5], що набули чинності 1976 р. Усі зазначені документи визнаються як Міжнародний біль про права людини (Хартія прав людини), у якому на державу покладено обов'язок забезпечити реалізацію всіх прав.

Загальна декларація прав людини виступає найавторитетнішим джерелом міжнародного публічного права з питань захисту прав людини. Цей документ має форму резолюції Генеральної Асамблеї ООН та носить за Статутом ООН рекомендаційний характер, проте завдяки загальносвітовому сприйняттю та імплементації у національне законодавство її положення набули значення звичаєвих норм та стали основою універсальної міжнародної системи захисту прав людини.

Як член Ради Європи Україна взяла на себе обов'язки приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити внутрішньодержавні гарантії їх здійснення, що ґрунтуються на загальноновизначених міжнародно-правових гарантіях, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [6]. Саме ця стаття є головною в характеристиці конституційного ладу України та юридичним фундаментом для загального гуманістичного розвитку України. Таким чином, ст. 3 Конституції України вперше встановлює в нашій державі обов'язок держави визнавати, гарантувати та захищати права і свободи людини.

Одним з особливих суб'єктів захисту у національному та міжнародному праві є діти. У 1959 р. ООН приймає Декларацію прав дитини, основна теза якої – «людство зобов'язане давати дитині все краще, що воно має». У продовження цього положення були прийняті такі міжнародні документи у сфері захисту дитини, як:

- Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (приєднання 2 липня 2006 р. із заявою);
- Європейська соціальна хартія (переглянута) (ратифіковано 14 вересня 2006 р. із заявами);
- Європейська конвенція про здійснення прав дітей (ратифіковано 3 серпня 2006 р. із заявою);
- Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ратифіковано 14 січня

2009 р.), та ін.

Окрім того, 26 квітня 2011 р. був прийнятий Закон України «Про охорону дитинства», відповідно до якого охорона дитинства визначається як загальнонаціональний пріоритет, що має велике значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики України з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, усебічний розвиток тощо.

Варто відзначити, що міжнародно-правові документи стають міжнародно-правовими стандартами у сфері захисту прав і свобод людини, які сприймаються та закріплюються в національних правових системах інших країн.

На гармонізацію законодавства України з міжнародним правом спрямована ст. 9 Конституції України, якою встановлено, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Особливе місце в механізмі захисту прав людини займає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням прав і свобод людини та громадянина.

Однак права і свободи людини та громадянина, які закріплені в Конституції України, не є вичерпними, а саме в майбутньому ця система прав та свобод може бути розширена та вдосконалена та може служити могутнім імпульсом для більш повного та ефективного їх виконання.

Відсутність в Україні ефективної системи безоплатної правової допомоги громадянам, які з певних причин не можуть самостійно захищати свої права і законні інтереси в суді, органах дізнання і досудового слідства, інших юрисдикційних органах, з одного боку, суттєво затягує судові процедури, відволікає суддів від виконання процесуальних функцій, і з іншого – позбавляє бідні прошарки населення можливості належним чином захистити свої права у суді [7].

Особливе місце в охороні прав людини займає Конституційний Суд України, який є судом права, тобто він досліджує факти і навіть не дає правову оцінку обставинам, а оцінює саме право, надає правову настанову щодо праворозуміння положень Конституції чи законів [8, с. 242].

Проте всі процеси реалізації та забезпечення прав і свобод людини та громадянина не можна розглядати без сфери правосуддя, яка має свій безпосередній вплив у всіх сферах національного правосуддя та національної правової системи.

Слід відзначити, що динаміка адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу висвітила важливість функції визначення впливу норм Конституції на суспільні відносини в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України, підкреслила важливість поняття «конституційне регулювання», що також є показником важливості ухвалення та внесення поправок до Конституції України в сучасних історичних кризових реаліях.

Сьогодні в міжнародному праві виявляється деяка обережність із боку світового співтовариства та його інституцій у закріпленні в прямій постановці деяких прав людини, у тому числі й у такій важливій сфері, як політична, де задіяно реальні механізми оновлення державної влади. Це детермінується, перш за все, історичними труднощами з їх гарантування в повному обсязі з боку держав, що може перетворити їх на практиці, по суті, на формальну декларацію [9, с. 16].

За роки незалежності Української держави була створена нормативно-правова база про права і свободи людини та громадянина, яка має надзвичайно велике значення для розвитку та вдосконалення громадянського суспільства. Сьогодні найважливішими законодавчими актами, що регламентують права та свободи людини та громадянина, є:

- «Про імміграцію»;
- «Про біженців»;
- «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини»;
- «Про громадянство в Україні»;
- «Про реабілітацію жертв політичних репресій»;
- «Про приєднання України до Конвенції ООН про статус біженців і Протоколу про статус біженців»

тощо.

Незважаючи на те що в Україні було прийнято національне законодавство у сфері прав і свобод людини та громадянина, в умовах політичної та соціально-економічної кризи, військового стану залишаються відсутніми механізми захисту цих прав.

Для побудови в Україні демократичної правової держави велике значення має боротьба з правовим нігілізмом, правовим інфантілізмом, феноменом переродження правосвідомості, який одержує свій прояв, насамперед, у злочинності [10, с. 43].

Основний Закон України закріпив якісно нову систему прав і свобод людини і громадянина, які відповідають міжнародно-правовим стандартам та які мають велике значення в процесі їх реалізації.

Варто відзначити, що замість соціально-економічних, політичних і громадянських прав і свобод, які знайшли своє відображення в Конституції УРСР 1978 р., Конституція України 1996 р. закріпила громадянські права (особистісні), політичні, соціальні, економічні, культурні, інформаційні, екологічні права і свободи людини та громадянина.

Усе це означає, що Основний Закон України не обмежився імплементацією міжнародно-правових актів, а суттєво розширив їх склад та проголосив нові права та свободи, зокрема екологічні та інформаційні права.

Так, до громадянських (особистісних) прав людини та громадянина відносяться такі:

- право на життя (ст. 27);
- право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29);
- право на повагу до своєї гідності (ст. 28);
- право на недоторканність житла (ст. 30);
- право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31);
- право на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32).

Варто відзначити, що політичні права і свободи людини та громадянина збільшилися в кількісному відношенні та обсязі.

Так, згідно з Конституцією України 1996 р., до політичних прав і свобод належать такі:

- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38);
- право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 38);
- право направляти індивідуальні та колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб (ст. 40).

До системи економічних прав уперше було віднесено право приватної власності:

- це право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41);
- право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42);
- право користуватися об'єктами суспільної власності: державної, комунальної, власності народу (ст. ст. 13, 41).

До основних соціальних прав віднесено право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44); право на достатній життєвий рівень для себе та для своєї сім'ї (ст. 48).

Слід зазначити, що деяких змін зазнала система соціальних прав, зокрема: право на працю (ст. 43); право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування (ст. 49).

До системи культурних прав та свобод належать: право на освіту (ст. 53); право на свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості, право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54).

Які існують гарантії для реалізації цих прав та їх механізми сьогодні?

До організаційно-правових гарантій реалізації прав і свобод людини та громадянина слід віднести, перш за все, Президента України як гаранта Конституції України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, суди, органи прокуратури, органи виконавчої влади, що здійснюють функції держави,

а також кожен громадянин може звернутися за допомогою до міжнародних судових органів або до відповідних органів міжнародних організацій (ст. 55, ч. 4 Конституції України).

Найважливішим міжнародно-правовим документом регіонального характеру про права людини є Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка була прийнята в Римі 4 листопада 1950 р., а Україна ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 р. [11].

Саме у цій Конвенції закріплено основні права та свободи людини, для захисту яких був створений Європейський Суд з прав людини. Повноваженнями Європейського суду з прав людини є розгляд справ проти держави за невиконання своїх зобов'язань у сфері прав людини, його рішення є обов'язковими для всіх держав – учасниць Конвенції.

Висновки та пропозиції. Здійснений аналіз інституту прав та свобод людини і громадянина та імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство дає змогу дійти висновку, що в Україні набуває поширення теорія визнання людської гідності, яка є інтегративною властивістю природи людини та виступає одним з інституційних джерел її основних прав. Процес входження України в європейський правовий простір висуває цілу низку складних проблем як перед теорією, так і практикою застосування відповідних норм міжнародних договорів у національній правовій системі, передусім у системі розвитку та вдосконалення інституту прав і свобод людини в Україні.

Нині держава не забезпечує достатньою мірою реалізацію прав і свобод громадян, а тому зростає недовіра до державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб, а звідси, своєю чергою, викликає різного роду апатію в населення.

Отже, забезпечення та дотримання прав людини в Україні можливо лише за допомогою ефективного реформування системи влади та дотримання комплексного підходу до забезпечення прав людини як із боку держави, так і з боку громадянського суспільства.

Саме тому захист прав людини належить до найгостріших проблем України, а їх практичне втілення та вирішення допоможе забезпечити відповідну практику, що є надзвичайно цінним у реалізації та вдосконаленні держави в міжнародних відносинах.

Лише за забезпечення прав та свобод людини і громадянина можливе реальне існування сучасного конституціоналізму, а реалізація механізму захисту прав і свобод людини та громадянина залежатиме від активної та цілеспрямованої участі у цьому політичному процесі кожного громадянина України, кожного члена територіальної громади.

Література:

1. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Третій Універсал Української Центральної ради від 7 листопада 1917 р. *Історія Української Конституції*. Київ : Знання, 1993. С. 112–113.
2. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія / за ред. М.О. Баймуратова. Київ : Логос, 2010. 428 с.
3. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 року (Universal declaration of human rights) Док. ООН/RES/217 А). URL: Загальна декларація прав людини | від 10.12.1948 (Картка) (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: Міжнародний пакт про громадянські і по... | від 16.12.1966 (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 : Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148- VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: Міжнародний пакт про економічні, соціа... | від 16.12.1966 (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
6. Конституція України від 28 червня 1996 р., зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#> (дата звернення: 10.04.2023).
7. Про стан правосуддя в Україні : парламентські слухання від 18 березня 2009 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/parl_sluhan/09_pravosud (дата звернення: 10.04.2023).
8. Шишкін В. Процедура звернення до Конституційного Суду України. *Проблеми сучасного українського конституціоналізму* : збірник наукових праць на пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Л. Юзькова / заг. ред. А. Стрижака, В. Тація ; упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. Київ : Логос, 2008. С. 240–242.
9. Баймуратов М.О. Міжнародні виборчі стандарти: правова природа, змістовна та системна характеристика, актуальні питання імплементації в законодавство України : монографія. Суми : Університетська книга, 2012. 230 с.
10. Тодика Ю.Н. Конституційні засади формування правової культури. Харків : Райдер, 2001. 160 с.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року : ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004# (дата звернення: 10.04.2023).

References:

1. Slyusarenko A.G., Tomenko M.V. (1993). Tretii Universal Ukrainskoi Tsentralnoi rady vid 7 lystopada 1917 r. Istorii Ukrainskoi Konstytutsii. [The Third Universal of the Ukrainian Central Council of November 7, 1917. History of the Ukrainian Constitution.]. Kyiv: "Znannia", P. 112-113. [in Ukrainian]
2. Voloshyn Yu.O. (2010). Konstytutsiino-pravove zabezpechennia yevropeiskoi mizhderzhavnoi intehtatsii: teoretyko-metodolohichni aspekty. [Constitutional and legal provision of European interstate integration: theoretical and methodological aspects]. K.: Lohos, 428 p. [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Zahalna Deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/995_015/card2?lang [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine (1973). Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava (1966 Dezhember 16). [International Covenant on Civil and Political Rights dated December 16, 1966]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine (1973). Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava (1966 Dezhember 16). [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights dated December 16, 1966]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2020). Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku z nast. Zminamy [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 et seq. changes]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#> [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2009 March 18). Pro stan pravosuddia v Ukraini: parlamentski slukhannia [On the state of justice in Ukraine: parliamentary hearings]. Retrieved from: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/parl_sluhan/09_pravosud [in Ukrainian].
8. Shyshkin, V. (2008). Protsedura zvernennia do Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Procedure of appeal to the Constitutional Court of Ukraine.] *Problemy suchasnoho ukrainskoho konstytutsionalizmu: zb. nauk. prats. na poshanu pershoho Holovy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. prof. L. Yuzkova*. Kyiv: Lotos, P. 240–242 [in Ukrainian].
9. Baimuratov, M.O. (2012). Mizhnarodni vyborchi standarty: pravova pryroda, zmistovna ta systemna kharakterystyka, aktualni pytannia implementatsii v zakonodavstvo Ukrainy: monohrafiia [International election standards: legal nature, substantive and systemic characteristics, current issues of implementation in the legislation of Ukraine: monograph]. Sumy: Universytetska knyha. 230 p. [in Ukrainian].
10. Todyka Yu.N. (2001). Konstytutsiini osnovy formuvannia pravovoi kultury [Constitutional foundations of the formation of legal culture] Kharkiv: Raider, 160 p. [in Ukrainian].
11. European Convention on Human Rights (1950 November 4): Ratified by the Law of Ukraine dated July 17, 1997. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004# [in Ukrainian].

НОТАТКИ

Наукове видання

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Правознавство

Том 25. Випуск 1 (36). 2023

Українською та англійською мовами

Відповідальна за випуск особа: А. В. Левенець

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 6,05.
Замов. № 0523/344. Наклад 300 прим.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво та друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.